

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему

«Адаптація навчального матеріалу з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності учнів з особливими освітніми проблемами в закладах загальної середньої освіти»
(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 2 курсу, групи ЗМП-ОПН 23-1мг
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки
(код і найменування спеціальності)

_____/_____Марія ДАЛЕКОРЕЙ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____/_____Наталія КОРОЛЬОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____/_____Тетяна ПОПОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о.завідувач кафедри _____/_____Наталія БРЮХАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль _____/_____Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____/_____Наталія МУРИНОВИЧ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2024 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____Наталія БРЮХАНОВА
(підпис, ініціали, прізвище)

“27” вересня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
на кваліфікаційну роботу
другого (магістерського) рівня вищої освіти

студентки _____Далекорей Марії Юріївни_____

1. Тема: _____

затверджена наказом по академії № 4801-5/3346 від «12» жовтня 2024 р.

2. Термін здачі закінченої роботи «27» листопада 2024 р.

Об'єкт дослідження - навчання учнів з особливими освітніми проблемами в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження - психолого-педагогічні умови забезпечення адаптації навчального матеріалу в умовах інклюзивного навчання дітей учнів школи з особливими освітніми потребами.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та дослідити умови ефективності врахування адаптаційних заходів в навчальному процесі учнів початкової школи з особливими освітніми потребами.

Завдання дослідження: 1. Проаналізувати стан вивчення проблеми адаптації навчального матеріалу учнів ЗЗСО з особливими освітніми потребами на практиці. 2. Дослідити зміст навчального матеріалу для дітей початкової шкучнів ЗЗСО з особливими освітніми потребами. 3. Обґрунтувати психолого-педагогічні умови адаптації навчального матеріалу з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності учнів з особливими освітніми потребами. 4. Проаналізувати ефективність психолого-педагогічних умов адаптації навчального матеріалу з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності учнів з особливими освітніми потребами.

4. Зміст роботи/проекту (перелік питань, які належить розробити):

Розділ 1. Психолого-педагогічний аспект роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: теоретичні основи. Розділ 2. Експериментальне дослідження

ефективності адаптації дітей з особливими освітніми проблемами в початковій школі.

5.Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал):

презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми Power Point

6. Дата видачі завдання«27» вересня 2024 р.

Керівник

_____ Наталія КОРОЛЬОВА
(підпис) (ім'я, прізвище)

Завдання прийняв до виконання

_____ Марія ДАЛЕКОРЕЙ
(підпис) (ім'я, прізвище)

**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК
виконання кваліфікаційної роботи**

№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1	Психолого-педагогічний аспект роботи з учнями з особливими освітніми потребами: теоретичні основи	10.10.2024	виконано
2	Експериментальне дослідження ефективності адаптації учнів з особливими освітніми проблемами	15.10.2024	виконано
3	Оформлення та формулювання висновків, впорядкування списку літератури	30.10.2024	виконано
4	Оформлення дипломної роботи та представлення її на кафедрі	15.11.2024	виконано

Студент

_____ Марія ДАЛЕКОРЕЙ
(підпис) (ім'я, прізвище)

Нормоконтроль

_____ Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я, прізвище)

РЕФЕРАТ

Об'єкт дослідження – навчання учнів з особливими освітніми проблемами в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови забезпечення адаптації навчального матеріалу в умовах інклюзивного навчання дітей учнів школи з особливими освітніми потребами.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та дослідити умови ефективності врахування адаптаційних заходів в навчальному процесі учнів початкової школи з особливими освітніми потребами.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному: обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови, що забезпечують ефективність адаптації дітей з особливими освітніми потребами до навчання у початкових класах.

Ключові слова: *інклюзивне навчання, інтеграція, особливі освітні потреби, психофізичний розвиток, затримка психічного розвитку, адаптація матеріалу, труднощі у навчанні.*

ABSTRACT

The object of the research is the education of primary school children with special educational problems.

The subject of the research is the psychological and pedagogical conditions for ensuring the adaptation of educational material in the conditions of inclusive education of primary school children with special educational needs.

The purpose of the study is to scientifically substantiate and investigate the conditions for the effectiveness of taking into account adaptation measures in the educational process of primary school children with special educational needs.

The scientific novelty of the study is as follows: pedagogical conditions that ensure the effectiveness of adaptation of children with special educational needs to study in primary classes have been substantiated and experimentally verified.

Key words: inclusive education, integration, special educational needs, psychophysical development, delayed mental development, adaptation of material, learning difficulties.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОБОТИ З УЧНЯМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ.....	10
1.1. Інклюзивна освіта: сутність, принципи, переваги і особливості	10
1.2. Умови роботи вчителя та асистента вчителя з учнями з особливими освітніми потребами.....	19
1.3. Міжнародний досвід інклюзивного навчання учнів з особливими освітніми потребами.....	29
Висновки до розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2. ЧАСТКОВЕ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПРОБЛЕМАМИ.....	40
2.1. Аналіз навчального матеріалу початкової школи.....	40
2.2. Критерії адаптації навчального матеріалу з урахуванням навчально- пізнавальної діяльності для різних категорій учнів з особливими освітніми потребами.....	45
2.3. Перевірка ефективності розробленої методики адаптації учнів з особливими освітніми потребами.....	58
Висновки до розділу 2.....	66
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Все більше українських шкіл відкривають інклюзивні класи. І це не дивно, бо згідно з законом про освіту, особа з особливими освітніми потребами - особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту [1]. Тобто, якщо в школі немає інклюзивних класів, а батьки вважають, що їхня дитина потребує особливих умов для навчання, то школа не може відмовити і має забезпечити все необхідне. Проте це не простий процес. Адже необхідно не просто зарахувати дитину до звичайного класу і надати йому статус інклюзивного, а й створити сприятливі умови для навчання.

Одним з основних процесів є адаптація навчального матеріалу. Це дуже важливий момент, адже кожна дитина потребує особливого підходу з урахуванням її особливих освітніх потреб.

Це можуть бути діти не лише з особливостями здоров'я, а й діти з родин, які опинились в складних життєвих обставинах, діти-сироти, діти, які на деякий час за певних обставин випали з освітнього процесу. Особливо це актуально у наш час, під час війни. Адже багато сімей вимушені покинути свої домівки і адаптуватись до нового середовища. А багато з них ще й отримали різні травми, в тому числі і психологічні.

Багато досліджень щодо інклюзивного навчання дітей з особливими потребами представлено у працях вітчизняних учених, зокрема, як Ю. Бондаренко, О. Боряк, В. Бондар, Т. Дегтяренко, Т. Євтухова, А. Колупаєва, Ю. Косенко, З. Ленів, І. Луценко, В. Ляшенко, І. Малишевська, Л. Прядко, О. Савченко, С. Сидоренко, В. Синьов, Є. Синьова, О. Столяренко, О. Федоренко. Вони приділили увагу багатьом важливим моментам і наголосили на організації та особливих потребах навчання.

Так як провести адаптацію матеріалу необхідно обов'язково змінюючи саму подачу, не змінюючи при цьому сам сенс, то на сьогоднішній день існує ще дуже багато питань і задач, які потрібно вивчити і врахувати адаптуючи навчальний

матеріал. Зробити це так, щоб він був представлений у найбільш сприйнятному виді для кожного здобувача освіти з особливими освітніми потребами.

Об'єкт дослідження – навчання учнів з особливими освітніми проблемами в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови забезпечення адаптації навчального матеріалу в умовах інклюзивного навчання дітей учнів школи з особливими освітніми потребами.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та дослідити умови ефективності врахування адаптаційних заходів в навчальному процесі учнів початкової школи з особливими освітніми потребами.

Для вирішення завдань, поставлених на різних етапах наукового дослідження, було використано такі **методи**:

- теоретичні – аналіз педагогічної літератури, нормативно-програмної документації; педагогічне моделювання, планування, методи узагальнення та систематизації;
- емпіричні – спостереження, бесіда, анкетування, опитування;
- статистичні – методи математичної статистики для обробки експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу проводили на базі Височанського ліцею №1. У дослідженні взяли участь здобувачі освіти першого класу.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан вивчення проблеми адаптації навчального матеріалу учнів початкової школи з особливими освітніми потребами на практиці.
2. Дослідити зміст навчального матеріалу для учнів початкової школи з особливими освітніми потребами.
3. Обґрунтувати психолого-педагогічні умови адаптації навчального матеріалу з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності учнів з особливими освітніми потребами.
4. Проаналізувати ефективність психолого-педагогічних умов адаптації

навчального матеріалу з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

Наукова новизна одержаних результатів – обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови, що забезпечують ефективність адаптації дітей з особливими освітніми потребами до навчання у початкових класах.

Теоретичне значення – удосконалено форми та методи педагогічного супроводу адаптації дітей з особливими освітніми потребами у процесі навчання, визначені особливості підготовки вчителя до роботи в класі з інклюзивним навчанням.

Практичне значення – розроблено рекомендації для викладачів, спрямовані на організацію навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності. Розроблено урок математики і урок української мови для здобувача освіти з затримкою психічного розвитку.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОБОТИ З УЧНЯМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

1.1. Інклюзивна освіта: сутність, принципи, переваги і особливості

Розвиток нашої країни і направленість до Європи однозначно впливають на організацію освітньої політики. Для України забезпечення прав для дітей з особливими освітніми потребами на навчання являється дуже актуальним. Адже станом на 01.01.2018р. у нас проживає 7.6 млн дитячого населення з яких лише 11.8 тис. навчаються в школах з інклюзивними класами [2,3,4].

З кожним роком кількість дітей з особливими освітніми проблемами зростає. Отже нашій державі вкрай необхідне запровадження інклюзивного навчання, щоб всі громадяни були включені в суспільство.

Тому, вчені України розгорнули інтенсивну роботу, організувавши дослідження особливостей розвитку дітей, щоб зробити можливим самостійне успішне життя кожної особистості з особливостями розвитку [5]. Таким чином, система освіти пройшла трансформацію, під час якої відбулись організаційні і змістовні зміни, визначились діапазони освітніх потреб. Проте ще багато чого потрібно зробити в цьому напрямку. Інклюзивне навчання широко досліджене і розвинуте в багатьох країнах, але в нас свій менталітет, економічні, соціальні та етнографічні умови, правова база. Тому Україна має пройти свій шлях розвитку інклюзивного навчання, звертаючи увагу на деякі моменти сусідніх держав. Залучати потрібно багатьох спеціалістів, фахівців, батьків, педагогічних працівників.

За визначенням, Н. Софій та Н. Найда, «інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, яка ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту, що передбачає навчання дитини з особливостями психофізичного розвитку та іншими особливими освітніми потребами в звичайних загальноосвітніх закладах» [6].

Взагалі «інклюзія» - це такий процес включення в суспільний процес всіх

людей, незважаючи на різні особливості кожного. Це можуть бути фізичні, інтелектуальні, мовні та будь-які інші особливості [7]. І, якщо навчитись чомусь дитина може і на домашньому навчанні, то оволодіти навичками соціальної взаємодії можливо лише знаходячись безпосередньо в соціумі.

Аналіз наукової літератури показав, що для успішного навчання не треба ізолювати дітей з особливими освітніми потребами, а найкращі результати отримано при розміщенні їх в звичайному освітньому середовищі.

Реформа введення інклюзивного навчання разом зі звичним навчанням, забезпечує здобуття якісної освіти. Вона надає можливість кожній дитині бути повноцінним учасником суспільного життя країни.

Однак за допомогою інклюзивного навчання немає мети зробити всіх людей однаковими. Воно забезпечує рівні можливості для всіх дітей зважаючи на їхні особливості. В той же час не виключається варіант здобуття освіти в спеціальних закладах, а є лише альтернативою. Проте, все частіше батьки надають перевагу саме школам, а не спеціалізованим закладам. Бо знаходячись в середовищі зі звичними дітьми, у дітей з інклюзією виробляється більша конкурентоспроможність і вони стають більш успішними в дорослому віці.

Основним в інклюзивних програмах є те, що не особистість з особливими потребами підлаштовується під всі різновиди стосунків (економічні, соціальні і т.д.), а суспільством створюється середовище, в якому особа може реалізувати себе і принести користь суспільству в цілому. Саме концепція інклюзії стала основою при створенні програм навчання для дітей з особливими освітніми потребами.

Провідний нідерландський дослідник К.Рейсвейк вважав, що завдяки інклюзивній освіті будуть найбільш розвиватись здібності дитини, буде створено системи підтримки, залучатимуться батьки у процес навчання дітей, певні відхилення від розвитку визнаватимуться нормою.

Оскільки саме в молодшому шкільному віці закладаються певні уявлення у дітей, важливо забезпечити загальне навчання їх з дітьми з особливими освітніми потребами. Тоді вони навчатимуться толерантно сприймати і ставитись до людських

відмінностей, людей з обмеженими фізичними можливостями, дружити з дітьми відмінними від них. Бачачи перед собою приклад звичайної особистості з певною моделлю поведінки, діти з особливостями мотивуються на використання нових знань і умінь, в них формується важливий виховний і освітній потенціал.

Сучасні дослідження показали, що рівень розвитку дитини значною мірою залежить від якості стану її внутрішнього світу, від її реакції на оточення, від тих моментів, які призводять до відчуття невпевненості і неповноцінності. Тому корекційно-виховний процес має допомагати встановлювати певні взаємини між здобувачами освіти, школою і батьками.

Інклюзивне навчання обов'язково забезпечується психолого-педагогічним супроводом і за необхідністю – логопедом, дефектологом, реабілітологом. Школа повинна адаптувати навчальні програми, методи та форми навчання відповідно до особливостей дитини, загалом створити комфортне освітнє середовище.

Основними функціями інклюзивної освіти є:

- 1) Освітня – діти мають засвоювати знання, вміти ними користуватися, набувати певних навичок для подальшої успішної інтеграції в суспільство;
- 2) Виховна – формування у дітей з особливими освітніми потребами (ООП) власної гідності, значущості, адекватної самооцінки; формування толерантного відношення суспільства до осіб з ООП, ставлення до них, як до рівних;
- 3) Соціалізації – включення дітей з ООП в соціальне оточення, середовище країни; засвоєння життєвих цінностей, соціальних ролей, правил;
- 4) Правова – забезпечення права на освіту в загальноосвітніх закладах, з індивідуальним урахуванням ООП кожного;
- 5) Економічна – підготовка осіб з ООП до виходу на ринок праці, зменшення осіб, яких соціально забезпечує держава.

Отже, інклюзивна освіта – це створення освітнього середовища, завдяки якому збільшиться кількість людей, які будуть повноцінно працювати, платити податки, робити внесок у розвиток держави.

У наш час багато хто вважає, що інклюзивна дитина, це обов'язково

дитина з фізичними або психічними вадами. Але це зовсім не так. Здобувачі освіти, які підлягають під інклюзивне навчання, можуть взагалі не мати цих ознак, а потребувати особливих освітніх потреб.

Згідно з Законом України «Про освіту» дитина з особливими освітніми потребами – це особа, яка потребує додаткової постійної або тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту [1].

О. Гаяш підкреслює, що діти з ООП не вміють самостійно контролювати свої дії і вчинки, їм потрібен постійний зовнішній контроль, якого вони самі очікують. А не отримавши підказки з боку педагога або батьків, проявляють агресію [8].

У більшості частини дітей з особливими освітніми потребами виявлено порушення психофізичного розвитку. Залежно від типу психофізичних порушень виділяють такі групи дітей:

- вади слуху;
- порушення зору;
- порушення інтелекту;
- мовленнєві порушення;
- порушення опорно-рухового апарату;
- складна структура порушень;
- емоційно-вольові порушення [9].

Мовленнєві порушення є досить розповсюдженими. При цьому у дітей погано сформоване зв'язне мовлення і мовна комунікація.

Згідно досліджень виділяють чотири рівні недорозвинення мовлення, кожен з яких визначається певними мовленнєвими особливостями [10].

Першому рівню притаманна відсутність фразового мовлення. У дітей не сформована здібність до сприймання і відтворення складової структури слова. Активний словник використовуваних слів набагато менший від пасивного запасу.

У дітей з другим рівнем не сформовані навички побудови слова, вони допускають грубі помилки при побудові речення, розуміють, але не в змозі правильно використовувати граматичний запас.

Третій рівень характеризується незначною кількістю засобів виразності, порушенням звукової вимови. Дитина добре веде діалог, але потребує зовнішнього стимулювання. Їй притаманна відсутність сформованості фонематичного сприймання та уявлення.

Четвертий рівень має незначні порушення компонентів мовлення, можливі труднощі з дикцією. Діти з цим рівнем з важкістю запам'ятовують та використовують незнайомі, маловживані слова [10].

Звичайно, це створює проблеми при спілкуванні. Тому діти не вміють ясно викладати свої думки, передавати їх зміст, стають неуважними. Це сприяє тому, що вони взагалі перестають брати участь у спілкуванні за власною ініціативою. Як наслідок, особистість має підвищену тривожність і купу страхів, напруженість під час мовленнєвого контакту [11].

Тому в організації роботи з такими дітьми важливе формування мотивації щодо здійснення мовленнєвої діяльності та заохочування мовленнєвої активності. Найкращі результати будуть з заохоченням власної мотивації дитини. Це можливо також за рахунок логопедичної діяльності, логоритміки.

Новим видом мовленнєвих порушень є цифрова залежність дітей. Її можна виявити по змінам психіки, труднощам з концентрацією та утриманням уваги, постійному використанню скорочень. Через це діти не можуть нормально формулювати свої думки, їм важко контролювати себе, стають пасивними, потрапляють під кібербулінг. Звичайно, як наслідок в них низька пізнавальна мотивація і працездатність, обмежений запас знань і уявлень про навколишній світ [12].

Якщо правильно побудувати структуру заняття, то можна підвищити комунікативні здібності особистості. Для цього можна організувати заняття в парах(обов'язково одна дитина має бути без особливостей), сформулювати зміст занять так, щоб особистість прагнула до спілкування і взаємодії з однокласниками, розробити ігри, які заохочуватимуть до розвитку мовленнєвих навичок, зробити ухил саме в ту область, з якою у дитини проблеми. Тому дуже важливо, в першу чергу, батькам уважно спостерігати за розвитком дітей, бо

навіть за умов нормального слуху і інтелекту, існує затримка компонентів мовлення. Якщо вчасно почати втручання, то можливо стабілізувати і покращити мовний розвиток дитини. А при спільних зусиллях педагогів і батьків досягти чудових результатів.

Особливо важливе раннє виявлення, корекція і постійна підтримка особистості при особливостях психофізичного розвитку. Загальними зусиллями можливо запобігти ускладненням і допомогти дитині найбільш розкрити свій потенціал. Що може бути неможливим при пізньому початку корекційної роботи [13]. Для успішної інтеграції дитини з ООП в суспільство можливі застосування дидактичних ігор, практичних дій з предметами, акторської майстерності, різноманітні заходи, орієнтовані на розвиток дитини.

Ще одна велика категорія дітей з особливими освітніми потребами – це діти з психоневрологічними захворюваннями. В цю групу входять багато захворювань: ДЦП, аутизм, епілепсія, шизофренія, розумова і інтелектуальна відсталість. Втім, вчені наполягають, на розділенні осіб на окремі дві категорії: з психічною неповноцінністю і неврологічною. Бо вони будуть розмежовуватись за певними критеріями [14]. Слід зазначити, що якщо особистість має психічні порушення, то спочатку визначається на скільки вона готова до спільного навчання з учнями з типовим розвитком.

В особливу категорію виділяють дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю. Зазвичай вони потребують підвищеної уваги і зосередженості, адже робота з ними дуже виснажує [15]. При плануванні програми з такими дітьми треба дотримуватись чіткого плану і структури, намагатись надавати їм право виступу перед учнями, вимагати максимального виконання домашнього завдання. Необхідно постійно заохочувати і хвалити дитину, підвищувати її самооцінку і статус у колективі.

Як не дивно, але обдаровані діти потребують також ООП. Вони відрізняються від своїх однолітків поведінкою, відмінностями в розвитку, світосприйняттям.

Дослідження О. Демченко та О. Зайцевої показують, що велика кількість обдарованих дітей є досить вразливими і імпульсивними, погано контролюють себе і свою поведінку. Хоча мають високі здібності, великий творчий і особистісний потенціал, досягають значних успіхів в певній сфері [16].

Основною важкістю включення в освітній процес обдарованої дитини є асинхронність фізичного, емоційного і пізнавального розвитку. Тому, коли діти приходять до початкової школи у них виникає агресія, страхи, завищені вимоги до себе, щоб бути краще всіх.

Дуже часто за відсутності спеціально організованих умов навчання, не проявляється їх обдарованість. Обдарованих дітей можна розділити на категорії затримки саме творчого розвитку:

- з високим розумовим розвитком, але з низькою успішністю
- з фізичними порушеннями
- з труднощами в поведінці
- з труднощами у навчанні
- дітей із сімей з низьким соціально-економічним рівнем [17].

Нажаль обдарована дитина дуже часто не може себе реалізувати саме через низьку компетентність викладача. Або небажання його розвивати творчий потенціал учнів. Тому було б непогано, якби вчителі мали спеціальну підготовку, основу на не на середньостатистичного учня, а на високоздібних і обдарованих дітей. При роботі з цією категорією дітей потрібно враховувати багато характеристик: мислення, допитливість, нестандартний підхід до вирішення задач, рухливість, емоційність, здатність використовувати здобуті знання. Можливо, для обдарованих дітей, чудовим варіантом було б створення спеціальних освітніх програм з підвищеним рівнем складності.

Діти з труднощами у навчанні – це ще одна категорія дітей з ООП, яка надзвичайно поширена. Насправді труднощі у навчанні виникають на фоні якогось процесу, який заважає читати, писати, слухати, запам'ятовувати, аналізувати. Кожна дитина має свої труднощі, бо у кожної є відмінності в обробці мозком інформації. Такі учні ні в якому разі не ледачі, просто обробка інформації

мозком відбувається по іншому ніж у середньостатистичної людини. Що стосується інтелекту, то тут відхилень зазвичай немає. Відбувається зниження навчально-пізнавальної діяльності та адаптації.

Найчастіше труднощі виявляються саме у початкових класах. Вони заважають дитині засвоювати інформацію і застосовувати набуті знання. Правильно сформовані програми, відповідна корекція, допоміжні технології можуть допомогти успішно подолати ці бар'єри. Однак необхідно розуміти, що допомога і підтримка під час освітнього процесу має бути дозованою, не перевищувати необхідну, інакше дитина стане занадто залежною від неї.

Великою перевагою вважається, якби взагалі до інклюзивного навчання залучали вчителів з інвалідністю, які були б прикладом для дітей з особливостями і не вважались особливими або незвичними в шкільному середовищі.

Слід згадати, що зараз під час війни актуальна ще одна категорія дітей з ООП – це внутрішньо переміщені особи, діти, які потребують тимчасового захисту, жертви стихійних лих і збройних конфліктів, діти, які належать до різних меншин. За словами багатьох матерів, війна дуже налякала та відкинула в розвитку дитину приблизно на рік. Задача організувати освітній процес так, щоб допомогти заспокоїтися дітям переселенців з допомогою місцевих. Не слід їх намагатись від всього оберігати, шляхом обмежень в спілкуванні. Адже це може викликати додаткові страхи, невпевненість у своїх можливостях, накопичення емоцій неспіху, невміння відстоювати власні інтереси [19]. Тобто необхідні спеціалісти, які зрозуміють проблеми дітей, допоможуть організувати належну психолого-педагогічну допомогу, розробити спеціальну програму навчання, забезпечити певний режим, створити такі умови з урахуванням індивідуальних особливостей, але незалежно від обмежених можливостей здоров'я.

Завдання вчителів – не тільки надати інформацію, а й бути готовим до її роз'яснення, відповідати на виникаючі питання батьків, допомагати подолати їм тривогу, недовіру, підозру. Важливо проявити свою підтримку і розуміння.

Бачимо, що різні захворювання і особливості розвитку значною мірою впливають на поведінку дитини, її взаємодію з оточуючими. Тому інклюзивна

освіта значною мірою сприятиме подоланню стереотипів, які відносяться до людей з ООП. І надасть можливість їм жити повноцінним життям, а оточуючим не сприймати різні особливості упереджено.

Виходить, що інклюзивне навчання охоплює всіх дітей. Якщо до недавнього часу воно сприймалося для більшості як підключення до освітнього процесу дітей з особливостями, то зараз у багатьох школах ситуація змінюється. Кожен заклад намагається створити унікальну систему, яка задовольнить потреби кожного. А деякі вже мають великий досвід роботи та організації такого середовища і успішно застосовують і адаптують його і надалі.

Для забезпечення інклюзивного навчання, заклади освіти мають створити певні умови:

- 1) Інформаційне, програмно-методичне, матеріально-технічне забезпечення;
- 2) Адаптація і модифікація навчальних програм і матеріалів;
- 3) Забезпечення взаємодії всіх учасників навчального процесу, в тому числі батьків;
- 4) Пристосування середовища. Забезпечити ліфти, пандуси, достатнє освітлення, розташування навчального кабінету на першому поверсі.

Кладова І. С. вважає, що дітей з ООП необхідно не просто навчати, а розвивати здібності і таланти. Потрібно створити такі умови, при яких вони успішно долучатимуться до навчальної і творчої діяльності. Це зміцнюватиме їхній психо-емоційний стан, психічне і фізичне здоров'я, буде зменшуватись комплекс неповноцінності. Проектувати ситуації успіху, створюючи конкурси і виставки, виявляти сильні сторони і розвивати особистість у творчості і пізнанні, забезпечувати самореалізацію [20].

Що стосується інклюзивної освіти під час дистанційного навчання, то тут потрібно дотримуватись того ж принципу, що і в звичайних умовах. Обов'язково враховувати особливості дитини та її розвитку. Аналіз наукової літератури довів, що під час дистанційного навчання не треба ізолювати дітей з ООП, як пропонують деякі вчителі. Ці діти краще засвоюють матеріал знаходячись в

колективі. Навіть, якщо він лише на екранах. Єдине, що тут потрібна більша участь батьків, щоб допомогти і організувати таке навчання. В свою чергу і батькам потрібна певна допомога і роз'яснення, щоб посприяти дистанційному навчанню. А також можливості приділити час і допомогти дитині. Адже дистанційне навчання передбачає використання посилань на відеоматеріали, які необхідно завантажити для подальшої роботи учням з ООП.

Що до вчителя, то йому треба бути готовим більше працювати, витратити необхідний час для докладнішого роз'яснення. Бо звичайно що при очному навчанні зробити це легше. При цьому важливо дотримуватись санітарного регламенту [18], який визначає тривалість уроків для закладів освіти. Вчителі, які працюють в класах з інклюзивним навчанням на свій розсуд вибирають засоби комунікації з учнями: спеціальні програми, розміщення завдань, листування. З батьками найчастіше це спілкування в телефонному режимі, спільні групи в месенджерах. Адже викладачі при такій формі навчання лише спільно з батьками можуть визначити ефективність і результати їх роботи.

При проведенні уроків у дистанційному форматі для інклюзивного класу доречно використовувати відеоролики, мультимедійні матеріали, робити невеликі перерви на цікаві руханки. Говорячи про особливості потрібно зважати лише на конкретну дитину, а не на стандартний розвиток.

Отже бачимо, що дистанційне навчання цілком допустиме для дітей (з урахуванням їх можливостей) з ООП.

Підсумовуючи, всю інформацію з дослідженого матеріалу бачимо, що найактуальнішою проблемою в роботі з дітьми з ООП є організація навчання освітнього процесу, адаптація матеріалу, формування у них важливих життєвих компетентностей.

1.2. Умови роботи вчителя та асистента вчителя з учнями з особливими освітніми потребами

Значну роль в організації інклюзивного навчання відіграє заклад освіти в

цілому. Тобто не одна конкретна людина – вчитель, директор або ще хтось, а весь колектив, який має відношення до навчального процесу, пов'язаного з інклюзією. Вся команда несе відповідальність за досягнення або невдачі дитини з ООП.

На сучасному етапі організації інклюзивного освітнього середовища важливого значення набуває компетентність педагога, організація психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП, взаємодія усіх учасників освітнього процесу.

Визначається, що в Україні лише 11 % від загальної кількості навчальних закладів є пристосованими до потреб дітей з ООП. Питання підготовки спеціалістів, які спроможні організувати психолого-педагогічний супровід кожної такої дитини хвилює всіх. Адже вчитель, до якого дитина потрапляє в клас, зазвичай є фахівцем з підготовки учнів з типовим розвитком. Якими б не були психо-фізичні обмеження, у дитини завжди є резерви для розвитку. Якщо вона зможе їх правильно використати – це значно покращить якість її життя. Головна задача – створити такі умови навчання в освітньому просторі, завдяки яким дитина зможе себе максимально реалізувати [21]. Саме забезпечити такі умови і надати допомогу під час навчання має вчитель і асистент вчителя. Це являється основною метою їхньої діяльності при роботі з дітьми з ООП. Перед ними постає завдання організувати навчально-виховний процес так, щоб урахувати особливості та здібності всіх учасників процесу.

Вчитель спільно зі своїм асистентом, логопед, дефектолог, соціальний працівник, психолог – саме ці люди допомагають виявити проблеми під час освітнього процесу і ліквідувати їх.

Основною проблемою для успішного впровадження інклюзивного навчання є неготовність всіх учасників освітнього процесу: вчителів, батьків, учнів з типовим рівнем розвитку.

Педагогічна робота передбачає спеціальну освіту, зі здобуттям якої виникає розуміння певних знань, умінь і навичок, які необхідні для виконання функцій, пов'язаних із певною сферою [22].

Будь-який викладач має бути готовим працювати з дітьми з ООП, вміти

конструктивно та ефективно взаємодіяти з учнями, враховувати особливості школярів. Особливо важливо вчителю вміти підтримувати в дитини впевненість у своїх силах, довести, що за допомогою професійно організованої підтримки можливо, не лише досягти рівня розвитку більшості своїх однолітків, а в чомусь й випередити їх; спонукати до прагнення пізнавальної діяльності; запобігати різним змінам у психічній діяльності, поведінці та загальному стані дитини і адекватно реагувати на них [23].

Значним аспектом у діяльності викладача є вміння грамотно та ефективно взаємодіяти з учнями. Перед тим, як приступати до педагогічної діяльності, яка включає надання освітніх послуг дітям з ООП, необхідно переконатися у власному професіоналізмі. Доведено, що психологічна готовність вчителя є необхідним компонентом при організації інклюзивного навчання дітей з ООП. Вона має містити позитивну мотивацію до професійної діяльності. Адже викладач, який не може ставитись сам позитивно та неупереджено до дітей з ООП, не зможе направити інших дітей прийняти їх в своє середовище. Часто при аналізі роботи вчителя в умовах інклюзивного навчання, увагу звертають на його професійні знання і уміння, не враховуючи при цьому складову психологічної готовності.

Вчитель має максимально розуміти та приймати концепції інклюзивної освіти, мати ціннісні орієнтації, знання, уміння та навички, які спрямовані на успішне здійснення педагогічної діяльності в умовах інклюзії, працювати на результат, прагнути до професійного самовдосконалення. Вчені запевняють, якщо впровадити психологічну підготовку педагогів, то зміняться соціальні установки, щодо особливих дітей.

Проте, Т. Полякова вважає, що труднощі виникаючі у професійній діяльності, можуть зіграти і позитивну роль, якщо вчитель свідомо підійде до своїх обов'язків і це спонукає його до творчого пошуку і вирішення питань [23].

Недостатня готовність вчителів може викликати неадекватні реакції, помилки [24]. Адже тривожність виникає не лише у дітей, а й у викладачів, яким доводиться працювати з дітьми з ООП. Вона виникає на фоні недостатньої

професійної компетентності саме в цій області. Необхідно здобувати нові знання, навички і уміння. Потрібно бути готовим до змін у своїй діяльності. Ці зміни, передусім, вбачають, що діти будуть з різним рівнем здоров'я. Найчастіше це психоневрологічні хвороби, хвороби нервової системи й органів чуття, затримка психічного розвитку, легка розумова відсталість. Така дитина буде відрізнятися фізичним і психічним розвитком, працездатністю. Їй важко адаптуватись в освітньому середовищі.

Саме від вчителя, його особистісної позиції, залежить адекватна організація навчально-виховного процесу, забезпечення успішної адаптації дітей з ООП, формування атмосфери в колективі інклюзивного класу, створення у ньому сприятливого соціально-психологічного клімату. Безперечно, така підготовка потребує додаткового часу й вимагає здобувати нові знання з окремих спеціальних дисциплін та методик навчання певної категорії дітей. Тобто вчитель має мати певний психічний стан, завдяки якому буде досягнуто високих результатів виконання того чи іншого виду діяльності, він має бути готовим до діяльності в конкретній ситуації. Психологічна готовність представляє собою наявність психологічних задатків, які вчитель розвиваючи перетворить в професійні компетенції, фахові знання, уміння і навички, необхідні для роботи з дітьми з ООП.

Позитивне ставлення вчителя до дитини з ООП буде мати значний вплив на спроби залучення її до загальноосвітнього навчального простору. Ставлячись з ентузіазмом до поставленої задачі, можна задовольнити потреби всіх учнів. Практикуючи роботу групами, можна досягти контакту між звичайними і дітьми з ООП. Якщо організувати взаємодію між дітьми, вони будуть допомагати один одному, що допоможе зруйнувати непотрібні стереотипи.

Вчитель має розуміти, що всі навчаються по різному. Тому і способи передачі інформації варто застосовувати різні, враховуючи рівні складності. Так діти з ООП найкраще зрозуміють матеріал і зможуть його використати, проявивши себе.

С. Альохіна, аналізуючи причини неготовності педагогів до інклюзивного

навчання, вважає, що вчителям важко прийняти умови, які вплинуть на їх професіоналізм, ще й винудять розширяти свої компетенції, здобувати нові знання, уміння, навички. Вчена вважає, що необхідно професіональну готовність оцінювати поділяючи окремо на педагогічні і психологічні складові [25].

В. Моляко розглядає готовність до роботи з дітьми з ООП, як складне особистісне утворення, своєрідну систему, що включає багато компонентів, які, створюючи сукупність, дозволяють людині успішно виконувати роботу. Вчений переконує, що готовність педагога визначається в таких формах прояву: внутрішня налаштованість, готовність до активних свідомих дій, професійна спрямованість, організованість, уважність, самоволодіння. З точки зору вченого, усі форми прояву взаємопов'язані між собою і завдяки ним діяльність буде ефективною [26].

Н. Малярчук визначає такі компоненти готовності вчителя до роботи з учнями з ООП [27]:

- аксіологічний (інклюзія – це добре, педагогічне явище, яке надає можливість для розвитку дитини в суспільстві);
- емоційно-мотиваційний (позитивне ставлення до дітей різних груп, мотивація зростати в своїй діяльності);
- когнітивний (знання про особливості розвитку дітей з різними ООП, що допоможуть ефективно вирішувати завдання у конкретних життєвих ситуаціях);
- вольовий (відповідальне ставлення до інклюзивної діяльності, зосередження уваги на проблемах учнів, педагогічний оптимізм, прагнення до досягнення позитивного результату в навчанні і вихованні дітей з особливими освітніми потребами);
- операційно-компетентнісний (володіння певними компетенціями інклюзивної діяльності в цілому, конкретними методами, способами, прийомами зокрема);
- комунікативний (застосування різного роду комунікацій, в тому числі інформаційних, мережових, в процесі навчання, розвитку та виховання дітей в

інклюзивному середовищі);

- рефлексивний (самооцінка педагогом своєї підготовленості з питань інклюзивної освіти)

Н. Малярчук стверджує, що існує багато перешкод для реалізації професійної діяльності педагогів в закладах з інклюзивною формою навчання [27].

В. Синьов, М. Шеремет, Л. Руденко, Д. Шульженко виділили основні, на свою думку, психологічні чинники, які заважають успішній організації навчально-виховного процесу в інклюзивному класі: вчителі не розуміються в психологічних особливостях учнів; інклюзивне навчання вводиться лише формально, а насправді ніхто не розбирається в тонкощах і не досягається основна мета цього навчання; не відбувається адаптація навчального матеріалу під конкретного учня з ООП; невідповідність матеріалу з можливим засвоюванням особистості [28].

Взагалі, єдиного визначення компетентності не існує. Вчені виділяють основні з них:

- ціннісний – відношення до себе, суспільства, найближчого оточення, самого себе;
- мотиваційний – бажання професійного росту;
- когнітивний – усі знання, які стосуються власної діяльності;
- процесуальний – уміння адаптуватись до різних ситуацій і оперативно діяти.

Успішним у своїй діяльності буде вчитель, який легко сприйматиме нову систему цінностей, зможе творчо реалізувати нові технології навчання, зможе вирішити проблему соціалізації дітей з ООП, оволодіє методами психолого-педагогічної діагностики, прагнучим до високих результатів у своїй професійній діяльності, знатиме специфіку освітніх програм, буде ефективно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу.

Для успішної інклюзивної роботи з дітьми з ООП, вчитель має виконати такі кроки:

- 1) Завжди виховувати дітей так, щоб в будь-який момент вони могли

прийняти в колектив особу з ООП:

- припиняти будь-яке зневажливе ставлення до людей з особливостями;
- пояснювати необхідність допомоги;
- створити в класі демократичне середовище;

2) Перед навчальним процесом ознайомитись з медичними довідками дитини, поспілкуватись з батьками;

3) Вивчити медичну і педагогічну літературу, що стосується особливостей дитини; дослідити, який саме вплив має ця особливість на дитину та її розвиток;

4) Визначити, якими знаннями і навичками має оволодіти дитина; ознайомитись з методиками і педагогічними підходами, які приміняють при навчанні дітей з такими особливостями;

5) На кожну дитину з ООП скласти індивідуальний навчальний план;

В процесі навчання потрібно аналізувати і робити висновки з приводу рівня засвоєння знань дитини з ООП і при необхідності корегувати надаваний матеріал і його подачу.

Аналізуючи дослідження науковців, можна визначити структуру методичної компетентності асистента вчителя. Вона характеризується такими компонентами:

- ціннісно-мотиваційний – рівень зацікавленості до своїх професійних обов'язків, відношення до освітнього процесу, внутрішні мотиви;
- когнітивний – критичне мислення, розуміння потреб, інтересів, здібностей дітей;
- діяльнісний – взаємодія з учнями з ООП, їх батьками, фахівцями, необхідними для забезпечення інклюзивного навчання; застосування методик для навчання і розвитку дітей;
- рефлексивний – аналізувати проведену роботу, робити корекцію для досягнення кращих результатів [29].

Зазвичай, діти з ООП не мають достатніх навичок самостійної роботи. Звичайна програма загальноосвітньої школи є досить складною для них. Ці діти не можуть самі осмислити поставлену задачу і скласти необхідний план дій. Їм

потрібно неодноразово повторювати, як виконати те чи інше завдання, переконатись в тому, що дитина зрозуміла. Тому їй необхідний помічник, який буде допомагати і контролювати виконання завдання. Додаткові пояснення мають надаватись індивідуально. Такою людиною і є асистент вчителя. Він надає додаткову чи тимчасову підтримку.

Асистент вчителя має володіти знаннями про особливості розвитку дітей, різних порушень і їх впливу на поведінку, стимулювати і ефективно залучати до навчання дітей з ООП. Ця робота вимагає від нього певних знань, умінь та навичок.

В першу чергу, асистент вчителя має здійснювати якісний педагогічний супровід дітей з ООП в умовах інклюзивного навчання. Для цього він має мати певні особистісні якості, такі як комунікативність, організаційні здібності, вміння упорядковувати міжособистісні відносини між всіма, хто залучений до навчального процесу [30].

Основними функціями асистента вчителя є [31]:

1) Організаційна:

- ведення документації, в якій відображається спостереження за дитиною. Завдяки цим записам відстежується динаміка розвитку дитини з ООП, корегується індивідуальна програма з метою вивчення індивідуальних особливостей;
- проведення розробки разом з іншими спеціалістами індивідуальної програми, з урахуванням ООП дитини;
- адаптація навчального матеріалу з урахуванням навчально-пізнавальної діяльності;
- допомога у виконанні завдань дитині з ООП.

2) Навчально-розвиваюча:

- надання освітніх послуг разом з учителем;
- проведення соціальної адаптації дітей з ООП;
- розвиток здібностей;
- стимуляція до колективної роботи;

- поліпшення психо-емоційного стану.

3) Діагностична:

- оцінка знань учня з ООП за результатами впровадженої програми;
- спостереження та аналіз за динамікою розвитку і засвоєнням матеріалу.

4) Консультативна:

- консультація батьків по виникаючим питанням;
- надання рекомендацій батькам по організації навчального процесу [31].

Асистент вчителя, завжди має дотримуватись педагогічної етики, поважати дитину, захищати і припиняти будь-які форми фізичного або психічного насильства. Передбачається, що асистент вчителя буде надавати необхідну допомогу учням з ООП під час освітнього процесу. Але в нашій країні не кожен асистент володіє спеціальними навичками. Для цього потрібно відвідувати додаткові тренінги, на яких можна оволодіти такими навичками, як жестова мова, допоміжні технології (машини для читання, для розпізнавання голосу, комунікаційні пристрої, робота зі спеціальними шрифтами, допомога у пересуванні або організації навчального місця дитини з ООП.

Асистент вчителя повинен знати: закони та нормативні акти України про освіту та соціальний захист; стандарти освіти, особливості розвитку дітей з ООП, сучасні методи і засоби, які необхідні у процесі навчання і виховання; основи взаємодії з сім'єю та соціальні основи; норми і правила, яких слід дотримуватись при веденні педагогічної документації; етапи адаптації дитини з ООП; можливе допустиме фізичне навантаження; особливості використання ефективних методів і форм при роботі з дітьми [32].

Асистент, працюючи в інклюзивному класі, разом із вчителем погоджує і виконує такі завдання:

- запровадження ефективних виховних, навчальних, організаційних, адаптаційних заходів та умов їх проведення;
- допомога в усвідомленні і виконанні навчальних завдань дітьми з ООП;
- залучає і стимулює до участі у навчальному процесі дітей з ООП;

- проводить адаптацію навчального матеріалу з урахуванням ООП і навчально-пізнавальної діяльності;
- проводить розробку і підбір необхідного додаткового дидактичного матеріалу;
- інформує вчителя та батьків про успіхи у навчанні дитини;
- проводить спостереження за виконанням завдань учня з ООП та про зміни в його поведінці;
- спільно з командою, яка працює над покращенням освітнього процесу, проводить розробку навчальної програми конкретної дитини, аналізує розвиток і досягнення за певний період дитини з ООП [21].

Можемо зробити висновки стосовно роботи вчителя і його асистента. Вчитель відповідає за навчання та взаєморозуміння між особливою дитиною і однолітками, а діяльність асистента вчителя – індивідуальна робота безпосередньо з учнем з ООП. Важливо правильно визначити завдання кожного, розподілити обов'язки у процесі планування, проведення та оцінювання уроку. Учитель і асистент вчителя працюючи з дітьми з ООП в інклюзивному класі, мають бути однією командою, де кожен виконує свої обов'язки, але зі спільною відповідальністю. Щоб робота обох була ефективною, вони мають працювати злагоджено, на досягнення однієї мети. Спільне викладання – це інноваційна методика, яка забезпечує підвищення рівня освіти. Наша країна порівняно з іншими має незначний досвід організації спільного викладання, проте воно набирає обертів і є досить багатообіцяючим в інклюзивному навчанні.

Колективно вчитель та асистент зможуть зрозуміти потреби учня та правильно адаптувати і модифікувати навчальний матеріал. Це покращить успішність навчання дитини з ООП, допоможе здобути вміння та навички, які забезпечать їм повноцінне життя в суспільстві. До того ж, завдяки спільному викладанню можливе залучення всіх учнів класу, що не завжди може зробити один вчитель. А це забезпечить ефективність навчання для всього класу.

Виділяють три основні моделі спільного викладання:

- 1) модель консультування (вчитель консультує асистента при виконанні адаптації матеріалу під освітні потреби дитини з ООП);
- 2) модель навчання (вчитель та асистент активно взаємодіють між собою під час викладання, кожен ділиться своїми спостереженнями за учнями;
- 3) модель командної роботи (обовязки чітко розділені між вчителем і його асистентом) [33].

Спільне викладання почали впроваджувати відносно недавно. Завдяки йому можна досягти найбільшої ефективності в навчанні дітей з ООП в інклюзивному класі.

1.3. Міжнародний досвід інклюзивного навчання учнів з особливими освітніми потребами

Хоча Україна повинна пройти свій шлях впровадження інклюзивної освіти для дітей з ООП, досвід використання зарубіжних конструктивних ідей в нашу освітню практику буде дуже корисним.

Канада є найбільш успішною в запровадженні інклюзивної освітньої практики у систему шкільної освіти. В національних документах цієї країни зазначено, що інклюзивна освіта обов'язкова в шкільній системі, не являється виключенням для осіб з наявністю фізичних або розумових вад. Навпаки, незаконною буде відмова людині у наданні будь якої форми здобуття освіти.

Інклюзивна освіта є обов'язковою в шкільній системі Канади та її провінціях, що задекларовано у національних документах, зокрема статті 15 Канадської хартії прав і свободи, де визначено, що «кожна людина рівна перед законом і відповідно до закону має право на рівний доступ і користування законом без дискримінації і, зокрема, за ознакою наявності розумових чи фізичних вад». У Законі про громадянство стверджується, що незаконним є відмова у доступі до будь-яких форм освіти [34].

У Канаді інклюзивна освіта представлена як спосіб життя, який значно пов'язаний із системою світових цінностей і має забезпечувати різноманітність людських можливостей і потреб індивідуально до їх особливостей.

Особливістю організації канадської інклюзивної освіти є те, що країна поділена на 10 провінцій і 3 північні території. Кожна з них впроваджує інклюзивну освіту та інтеграцію дітей з ООП відповідно своєї юридичної та організаційної основи. Тому на всій території країни в будь-який стандартний клас може бути включена дитина з ООП, визначається лише рівень участі її в освітньому процесі.

Першою впровадила інклюзивну освіту провінція Нью-Брансвіка, яка почала робити зміни ще в 1986 році. Було розроблено вимоги і стандарти, за якими до освітнього інклюзивного процесу приєднувались діти різних категорій. Незвичним для нас був той факт, що вводилась заборона на розробку і впровадження окремих альтернативних програм аж до восьмого класу. В лексиконі заборонено було застосовувати не лише якісь образливі звернення, а й навіть «особливі освітні потреби». Вважалось, що таке звернення провокує дискримінацію дітей з будь-якими вадами. Відповідно нових законів в провінції інклюзивна освіта розглядалась як поєднання філософії та педагогічної практики. Вона створена на комплексі цінностей і переконань, які ґрунтуються на інтересах дітей. Завдяки чому, учні максимально активні в освітньому процесі, добре взаємодіють з усією шкільною спільнотою, колектив соціально згуртований. Вже за рік було видно результати нової політики [35].

Лідери багатьох країн відвідували заклади середньої освіти Нью-Брансвіка, бажаючи перейняти досвід і посилити свої школи в інклюзивному навчанні. Бачачи чудові результати, можна розглянути конструктивні ідеї задля впровадження в свою практику [35].

Система освіти Фінляндії займає одне з перших місць за показником рівня знань і є однією з найефективніших у світі. Принцип цієї країни пропагандує, що школа призначена для всіх. В освітню програму включений навчальний план, що

забезпечує якісну освіту для дітей з ООП в залежності від характеру захворювання [36].

Фінляндія представляє інклюзивну освіту не як проблему, а як сильну сторону [37]. Тоді, як інші країни під ООП мають на увазі серйозні проблеми зі здоров'ям. Фіни намагаються виявити особливості і відхилення від розвитку на ранній стадії і максимально допомогти дітям. Тому всі учні, за винятком, дуже сильної інвалідності, йдуть в звичайні класи. Щойно вчитель помітить якісь проблеми, він консультиється з фахівцем, а не розбирається сам.

Інклюзивні початкові класи в Фінляндії, представляють собою дві групи: учні з типовим розвитком та учні з ООП. Якщо в групі з ООП не багато учнів, то загальна кількість дітей може бути 25. Якщо порушення важкі, то класи невеликі – до 10 осіб. На клас виділяється два вчителі, до яких може приєднатися асистент або соціальний педагог. У кожного учня є власний індивідуальний навчальний план. Також існують спеціальні центри, які організовують процес навчання і підтримку дітей з ООП, їх батьків і вчителів. На базі центрів проводиться навчання вчителів по роботі з дітьми з різними категоріями ООП [36].

В сучасній зарубіжній практиці при роботі з дітьми з ООП широко використовують інформаційні технології, застосовуються мультимедійні програми.

Так США вже досить давно впровадили інклюзивні класи для дітей з ООП. У них дуже вдало побудовано систему диференційованих освітніх програм, які передбачають обов'язкове використання комп'ютерів в освітньому процесі. Саме на законодавчому рівні зазначені ІТ як засоби навчання в роботі з ООП.

Досліджено, що вони допомагають не лише частково, а інколи, спроможні повністю компенсувати недоліки розвитку дітей. Завдяки комп'ютерам покращується покращується їх соціалізація, що не аби-яку роль відіграє в період включення дітей певної категорії в освітній процес.

Звичайно, що програмне забезпечення створюється окремо для дітей з індивідуальними потребами. Найчастіше виникає необхідність адаптувати

навчальні технології для роботи з текстом. Це спрощує виконання дітьми з ООП навчальних завдань, мотивує до текстової роботи [38].

Так як, з самого початку навчальні плани передбачають використання ІТ технологій в освітній програмі, то майже всі класи в школах обладнані декількома комп'ютерами з підключеною мережею Internet. Зважаючи на це, діти з ООП ще до вступу в школу мають елементарні навички роботи з комп'ютером. А вже в школі опановують плани-малюнки, ескізи, алгоритми, які забезпечують краще організувати освітню діяльність. Навчальний план містить програму, якою діти мають оволодіти з першого класу.

Дослідивши в США впровадження ІТ в освіту дітей з ООП, вчені виділили позитивні і негативні моменти такого підходу до навчання і загалом результати впровадження інформатизації в систему освіти. Ці чинники представлено на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Чинники, впливаючі на процес інформатизації інклюзивної освіти в США

Зважаючи, на зазначені вище чинники, у США активно працюють над усуненням цих проблем. Так організовуються курси підвищення кваліфікації для майбутніх фахівців, виділяються кошти на придбання комп'ютерного обладнання.

Проблеми використання ІТ технологій для дітей з ООП переважно вирішуються на рівні конкретної школи, так як вони не універсальні для всієї країни[38].

Взагалі в цій країні вважається, що в основному діти мають середнестатистичні показники розвитку, навчальні здібності. І лише не значна кількість дітей потребує особливих потреб. Сюди відносять як талановитих дітей, так і з психо-фізичними або соціальними відмінностями. До найбільшої групи у США з ООП відносяться діти, яких важко навчити: низькі інтелектуальні можливості, проблеми у формуванні навичок читання, письма, лічби [39].

На введення інклюзивного навчання в американських школах вплинули діти, яким для подолання проблем і розвитку здібностей не потрібні спеціалізовані заклади, а достатньо звичайних шкіл з певними умовами.

Італія однією з перших визнала важливість інклюзивної освіти для дітей з ООП. В цій країні не існує спеціалізованих закладів, шкіл, класів для дітей з особливостями психофізичного розвитку - 99,6% дітей країни включено в загальну освіту [40] .

Ще у 1972 році організатори громадського руху «Демократична психіатрія» були переконані, що завдяки упередженого соціального ставлення, впливу спеціальних освітніх закладів можуть з'являтися відхилення психіки. Через це було прийнято рішення провести шкільну реформу, яка надасть шанс дітям з ООП стати повноцінними членами соціуму. Після реформи і ряду проведених заходів, спрямованих на підтримку дітей зі складними порушеннями, всі діти отримали можливість здобувати освіту за власним місцем проживання зі своїми однолітками [41]. Впродовж двадцяти років в Італії відбувались зміни в системі освіти. Було створено спеціальні служби, основними завданнями яких було: визначення освітніх потреб дітей, організація їх навчання, проведення оцінки розвитку учнів з ООП, надання необхідної допомоги колективу, який працює з цими дітьми. Запроваджено надання психологічної та педагогічної допомоги, яка надається як у закладі загальної освіти, так і у центрах реабілітації.

В Бельгії створено спеціальні психолого-соціальні центри, які розподіляють дітей у заклади загальної середньої освіти або спеціалізовані заклади. При цьому можна обрати форму інклюзивної освіти:

- 1) Повна інклюзія (учні з ООП навчаються в звичайних школах та отримують підтримку психолого-медико-соціальних центрів);
- 2) Часткова інклюзія (сумісне навчання в звичайній школі, з вивченням основної програми і спеціалізовані заклади з отриманням додаткових послуг);
- 3) Періодична інклюзія (отримання середньої освіти в школі за особистим індивідуальним графіком.

Країна має досить багато служб, які надають допомогу дітям з ООП. Також такі послуги надає спеціальний педагог, який може працювати в штаті закладу, або по договору зі школою. Ці люди проводять індивідуальні заняття як для самих учнів з ООП, так і консультування викладачів, стосовно роботи з такими дітьми. Взагалі, зникає бар'єр між інклюзивними школами і спеціалізованими закладами [42].

Взагалі, в зарубіжних країнах стрімко зростає тенденція інтеграції дітей з ООП в освітній процес. Цьому сприяє схвалення Саламанської декларації [43].

За визначенням ЮНІСЕФ, дуже добре відбувається цей процес у Литві. Майже всі діти навчаються в інклюзивних класах, лише 1% знаходиться в спеціальних закладах. Прогрес інтеграції з 1995-1996 років порівняно з 2004-2005 роками відображено на рисунку 1.2.

В основу «Закону про освіту» Литви закладено ідею повністю включити в соціум дітей з ООП за допомогою навчального процесу в інклюзивному середовищі.

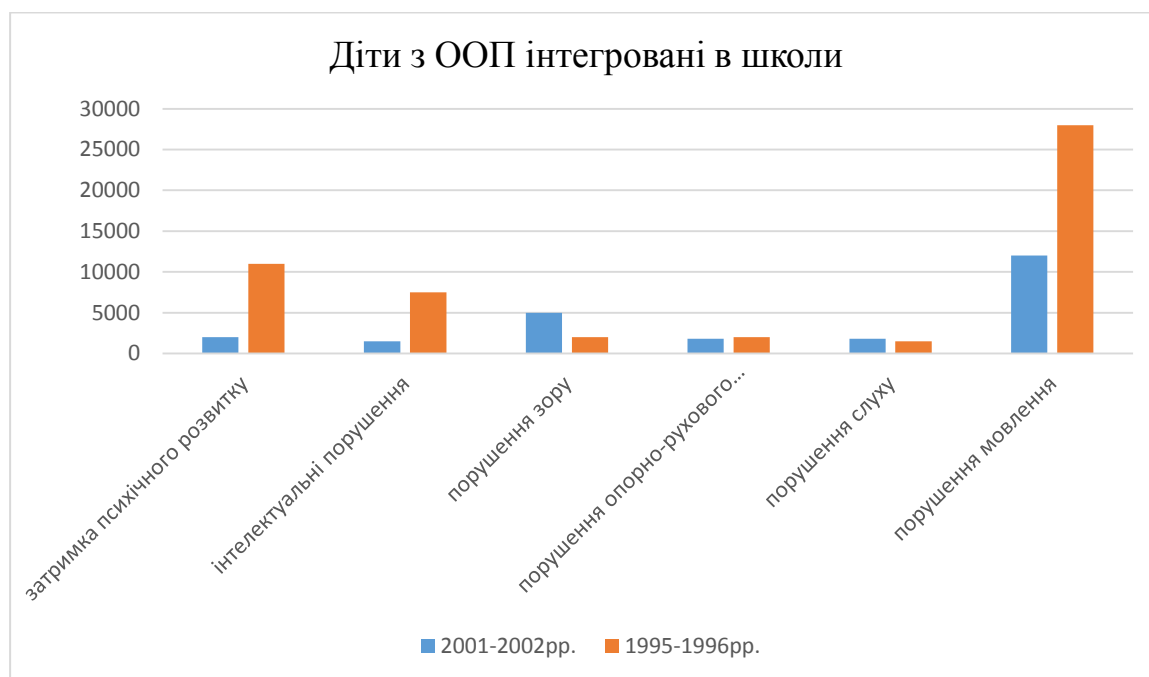

Рис. 1.2. Діти з ООП інтегровані в звичайні школи Литви

Спочатку було проведено діагностичне обстеження дітей з ООП і взято на облік тих, у кого виявлено особливості психофізичного розвитку. Завдяки цьому стала зрозумілою чисельність дітей, яким необхідний особливий супровід та корекційно-реабілітаційні послуги; обсяг фінансової допомоги, не беручи до уваги тип навчального закладу. Ухваливши ще декілька законів, державні кошти направили на фінансування закладів інклюзивного навчання.

Найбільш чисельною групою дітей з ООП в Литві є діти з мовленнєвими порушеннями. Всі діти з ООП навчаються за індивідуальними програмами, які пройшли адаптацію і модифікацію. Після закінчення закладу кожен учень отримує атестаційний документ, в якому зазначено яку програму він опанував і рівень отриманої освіти [44].

Міністерство освіти і науки країни має Центр спеціальних посібників. Працівники організовують творчі колективи, які розробляють і видають спеціальні методичні і навчальні матеріали для вчителів та учнів з ООП.

В Литві навіть створили спеціальний центр, фахівці якого, організовуючи творчі авторські колективи, займаються розробкою та виданням спеціальних методичних і навчальних матеріалів для вчителів та дітей з ООП. Важливо зазначити, що в цій країні всі здобувачі освіти, які навчаються на педагогічних

факультетах обов'язково вивчають курс «спеціальної педагогіки». Вивчення якого допомагає успішно працювати з дітьми з ООП [44].

Якщо спостерігати за окремими закладами освіти, можна знайти багато цікавих моментів, які сприяють кращій інтеграції дітей з ООП в соціум. Розглянемо середню школу в Вільнюсі «Медейнос». Тридцять відсотків учнів школи мають ООП, більшість яких з розумовою відсталістю. До ООП в цій школі відносять дітей, що схильні до малювання. Опікується школою жіночий католицький монастир, який особливу увагу приділяє окремому класу з хворобою Дауна. Діти з ООП відвідують уроки разом зі звичайними, приймають участь у спільних масових заходах. В них максимально намагаються розвинути соціальні і життєві навички.

З учнями, які мають незначну розумову відсталість проводить заняття соціальний педагог. Під час освітнього процесу вони відвідують магазини, аптеки, банки, навчаються самостійно орієнтуватися у навколишньому середовищі. Цікаво, що під час вивчення спеціального курсу з соціальної роботи запроваджені заняття, які проводять одинадцятикласники звичайного класу. Вчителі вважають, що такі уроки забезпечують розуміння різноманітності і неоднаковості дітей, визнання рівності кожного. Батьки учнів з ООП також приймають участь у розробці і адаптації навчальної програми. Ще вони можуть відігравати роль асистентів або помічників вчителів. При створенні навчальних програм, береться до уваги думка батьків, щодо планів і подальшого навчання дітей з ООП.

Така система освіти вважається дуже успішною. Для прикладу, знаменитий А. Вівальді все життя працював у монастирському притулку для дітей-сиріт, де більшість дітей були з серйозними проблемами здоров'я, але виходили зі стін закладу успішними музикантами, а деякі ставали знаменитими. Тому багато країн вважають музикальну освіту невід'ємною частиною навчально-виховного процесу [45].

Певний позитивний досвід має ще одна країна – Німеччина. Освітою займається не загальнодержавне міністерство, а місцеві органи влади. В результаті реформи, яка була направлена на впровадження інклюзивного

навчання, всі школи мали стати саме інклюзивними. Їм надавалось право регулювати власну програму навчання у відповідності до загальних принципів інклюзивної освіти. Було вирішено розробити сучасніші критерії оцінювання компетентості, мотивувати вчителів до обміну досвідом, тим самим покращуючи їх підготовку.

Батьки отримують рекомендації від лікаря і психологічного центру, після чого обирають форму навчання. В інклюзивних класах урок триває півтори години, однак кожні 10-20 хв відбувається зміна діяльності. Обов'язково наявні зони для відпочинку. У складі кожної школи є шкільна кар'єрна рада, яка надає допомогу у визначенні з предметами, консультує дітей з ООП, щодо вибору майбутньої професії. Школи співпрацюють із відповідними агенціями, які допомагають у працевлаштуванні. Цікавим моментом є впровадження позашкільних заходів. Так кожен клас по завершенню навчального року їде в подорож. Це краще згуртовує дітей ніж під час навчального процесу.

Досвід інклюзивного навчання в Голландії був не одразу успішним. Як і в багатьох країнах, діти з ООП навчались в спеціалізованих закладах. Звичайні школи не брали на себе таку відповідальність. Вчені запевняли, що таким розподілом успіхів в успішній інтеграції в суспільство не досягти. Влада вирішила провести експеримент і ввела в одній зі шкіл Амстердама інклюзивне навчання. Але ця спроба потерпіла крах. Бо ніякої фінансової чи навчально-методичної підтримки не отримувала. Вчителі вірили, що завдяки їхньої самовідданості, ентузіазму батьків зможуть досягти успіху.

Однак, проведене через деякий час оцінювання знань і умінь, показало безрезультатність цих спроб як для звичайних учнів, так і для учнів з ООП. Це й зрозуміло, бо діти з ООП начеб-то й мали можливість отримувати освіту в звичайних закладах освіти, але ніякої бази або допомоги для цього не існувало. Завдяки цьому експерименту виявили, що багато дітей в звичних класах без будь-яких діагнозів також потребують ООП.

Спочатку саме для цих дітей створили спеціальні служби, які робили обстеження дітей, консультували батьків, допомагали учням в неурочний час.

Дослідження довели, що існують проблеми в загальних і спеціальних закладах, основні з них:

- 1) Загальноосвітні заклади мало розуміються на потребах дітей з психофізичними порушеннями, в той же час вони мають інноваційні методики, які не застосовуються в спеціалізованих закладах;
- 2) Звичайні школи намагаються позбутися учнів з ООП, шляхом переведення їх до спеціальних установ;
- 3) Фінансування на учнів з ООП виділяється лише на спеціальні заклади освіти [46].

Міністерство освіти Голландії почало розробляти проект по зближенню загальної і спеціальної освіти. Було запропоновано масовим та спеціальним школам за добровільною ініціативою знайти собі партнерів для взаємодії та вироблення загальної стратегії навчання учнів з проблемами. Заохочували такі ініціативи фінансуванням кожного учня. В результаті в освітній системі паралельно працюють звичайні заклади освіти і спеціальні. Батьки, обстеживши дитину і отримавши заключення стосовно визначення її соціальних і навчальних потреб, мають право вибору освітнього закладу. Якщо вибирається звичайна школа для учня з ООП, фахівці спеціальних закладів надають допомогу і консультують вчителів, які навчають цих учнів. У тому випадку, коли до школи приходить багато дітей з ООП, туди виділяється ще й спеціальний вчитель, який допомагає цим дітям, батькам, вчителям [46].

Можна зробити висновки, що кожна країна організовує по різному інклюзивне навчання. Звернувши увагу на досвід інших країн, наша держава могла б використати деякі новації в нашій системі організації інклюзивного навчання.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було проведено аналіз вивчення проблеми психолого-педагогічного аспекту роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Було

визначено, що запровадження і розвиток інклюзивного навчання є дуже необхідним для дітей нашої країни. Завдяки вивченню, розвитку, підтримці особливостей кожної дитини, можна максимально залучити її до соціального самостійного життя, мінімізувати витрати на забезпечення громадян.

Для забезпечення ефективності, психолого-педагогічний супровід адаптації дітей з ООП, потрібно здійснювати на різних рівнях, спільними зусиллями держави, батьків, вчителів, спеціальних фахівців. Досліджено умови роботи вчителя та асистента вчителя з дітьми з особливими освітніми потребами, які відіграють чималу роль в успішній адаптації і інтеграції дітей в суспільство. Для успішної адаптації реалізують конкретні програми й технології психолого-педагогічного супроводу, організовують заходи й проводять аналіз результатів, коригують весь навчальний план або окремі його компоненти.

Було проаналізовано досвід впровадження інклюзивного навчання таких країн: Канада, США, Італія, Бельгія, Литва, Голландія, Німеччина, Фінляндія. Бачимо, що в кожній країні є певні категорії дітей, які не можуть бути повноцінними членами суспільства. Тому виникає необхідність впровадження інклюзивного навчання, яке посприяє усуненню цих бар'єрів.

З'ясовано, що попри значну кількість досліджень, присвячених визначенню критеріїв і показників успішного навчання дітей з ООП, багато питань ще й досі залишається відкритими. Хоча основні питання визначені і направлені можливості на реалізацію необхідних заходів.

РОЗДІЛ 2

ЧАСТКОВЕ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПРОБЛЕМАМИ

2.1. Аналіз навчального матеріалу початкової школи

В інклюзивному середовищі у дітей з ООП виділяють такі категорії труднощів:

- 1) фізичні;
- 2) навчальні;
- 3) інтелектуальні (пам'ять, увага, мислення, мотивація);
- 4) функціональні (сенсорні, мовленнєві, моторні);
- 5) соціокультурні.

Розглянемо більш детально саме навчальні (освітні) труднощі. Бо саме до них виникає багато питань. Вірніше, до навчальної програми загальноосвітньої школи, яка викликає труднощі в навчанні у дітей з ООП.

Важливо ще на початку навчання усунути будь-які труднощі, які можуть вплинути на процес адаптації дитини. Аналізуючи навчальний матеріал початкової школи, бачимо негнучкі програми і структури, які не забезпечують необхідне різноманіття освітніх потреб дітей з ООП.

Формування знань, умінь та навичок у дітей можливе тільки за умови особистої активності учнів, їх власної мотивації. О. Леонт'єв наполегливо переконував, що діяльність треба пов'язувати з мотивом. Він вважав, що діяльності без мотиву не буває. Уроки ж в школі побудовані так, що у дітей з ООП помічено недостатньо активну пізнавальну діяльність. Їм швидко стає нецікаво, з'являється втомлюваність, що негативно впливає на ефективність засвоювання знань. Це потребує корекції у представленні матеріалу.

Особливі труднощі у учнів з ООП викликають завдання, які вимагають розумового напруження. Деякі категорії дітей при виконанні таких завдань перевтомлюються, у них виникає емоційний спалах.

Також складним є матеріал, який передбачає на уроці інтенсивну роботу вчителя і учнів. Найчастіше такі уроки характеризуються високим темпом, а від дітей потребується постійне переключення уваги. Діти з психо-фізичними особливостями не здатні так швидко переходити від одного виду діяльності до іншого. Так, часто приміняють на уроках інноваційні методики мозкового штурму. Звичайно, при такій подачі інформації особлива дитина, скоріше за все, нічого не зрозуміє. Тобто, вчитель не завжди зважає на психологічні особливості всіх учнів і будує урок, не враховуючи ці особливості. Таким чином ускладнюється їх навчальна діяльність.

Деякі сучасні освітні програми викликають серйозне навантаження не тільки на нервову систему особливих дітей, а й на середньостатистичних. Так активним учням важко підпорядковувати свою поведінку під вимоги вчителів. Або ж навпаки, таких виділяють М. Акімова і В. Козлова. Вони занадто спокійні, обережні, слухняні. Таким дітям важко брати участь в гучних іграх, що пов'язано з їх невеликим запасом сил. Навіть найпростіші завдання призведуть до того, що учень розгубиться, не знайде потрібних слів на легкі запитання [47].

Вагомі труднощі у навчальній діяльності учня з ООП викликає процес запам'ятовування: літер, цифр, правил, таблиці множення, віршів. У дітей виникає проблема в збереженні точної інформації. Значно легше зберігається в пам'яті окремі фрагменти, яскраві частини. При цьому усвідомленість порушена, можливе не вірне відтворення послідовності і спотворення подій [48].

Спостерігаються проблеми у правильному осмисленні уроків «Я досліджую світ», у розумінні процесів навколишнього середовища. Сприйняття характеризується недостатньою узагальненістю. Дитина вірно міркує бачачи об'єкти в звичному для них стані, при зміні умов, об'єкт не сприймається.

У школярів з порушенням інтелектуального розвитку бачимо проблеми в завданнях, які стосуються мовленнєвої діяльності. Труднощі виникають як в розумінні звуко-буквенного аналізу, так і в писемному мовленні. Відсутнє абстрактно-логічне мислення. Таким дітям дуже важко прищепити моральні і естетичні цінності. Навчальні завдання виконуються без попереднього

орієнтування, послідовності, не враховуються зміни умов. При наполегливій праці і організованій діяльності ці школярі чудово опановують образотворчу і конструктивну діяльність, ручну працю [49].

Значні труднощі виникають у учнів з ООП при виконанні завдань, які потребують значної уваги. Дитину може відволікати будь що, увага не концентрується. Їм важко зосередитись навіть на двох об'єктах (наприклад, при порівнянні літер або чисел). Переключення уваги залежить від інтересу до завдань.

Зараз на уроках часто використовують відеоматеріали, дітям це цікаво і підвищується інтерес пізнавальної діяльності. Але подання інформації в такому вигляді доцільне не завжди. Так для учнів з порушенням зору зображення не збирається в одному фокусі. Тяжко сприймаються об'єкти, що рухаються. У деяких випадках можливе представлення інформації лише у вигляді темних зображень на світлому фоні. Слід пам'ятати, що одні діти зможуть сприймати завдання з опорою на зір, інші – на дотик, а хтось обома способами.

Так для дітей з порушенням слуху важкими є уроки навчання грамоти. Вони важко опановують лексичні значення слова, через що відбувається вживання слів не в тому значенні, в якому вони вживаються чуючими людьми. Порушується правило словотвору, відмінювання слів. Виникають труднощі у розумінні прочитаного тексту, так як втрачаються смислові зв'язки між реченнями.

Дітям з емоційно-вольовими порушеннями іноді важко виконувати найпростіші навчальні дії: приготуватись до потрібного уроку, відкрити книжку на потрібній сторінці, записати домашнє завдання в щоденник. Через імпульсивність, для них важким виявляється завдання на підрахунок предметів і відсутність установки на завдання [50].

В першому класі на уроках математики, дітям необхідно, дивлячись на малюнок сформулювати умову задачі. Для дітей з ООП це виявилось складно. Незважаючи на те, що вчитель підводить до розуміння певного поняття, вони не розуміють, що за чим має йти. Можуть навіть відповідь одразу сказати. А сформулювати умову, поставити питання, сказати повну відповідь виявилось

проблемою. Так же як і прокоментувати хід вирішення задачі, хід своїх дій. Необхідно спочатку показати зразок відповіді, надати необхідний алгоритм, простимулювати до мовленнєвої діяльності.

Нижче представимо характеристику і труднощі, які виникають при вивченні освітньої програми у учня першого класу Данііла, який навчається в Височанському ліцеї №1 і має затримку психічного розвитку.

Хлопчик зарекомендував себе, як дисциплінований, активний учень. Під час виконання завдань, потребує додаткової допомоги. Шкільні знання на початковому рівні.

Особливості пізнавальної діяльності. Увага не стійка, часто відволікається на зовнішні подразники. Переключається з одного об'єкту на інший в помірному темпі. Сприйняття та осмислення нового навчального матеріалу уповільнене. Добре сприймає інформацію дозовано, розбиту на частини. Розуміє зв'язки і співвідношення між об'єктами. Пам'ять, в основному, зорова, короткочасна. Запам'ятовує найкраще матеріал представлений під час активної діяльності. Навички наслідування добре розвинені. Мислення наочно-образне. Акцентує увагу на відмінностях і подібностях. Правильно класифікує предмети. Мовлення зв'язне, звуковимова правильна. Емоційно-вольова сфера не стабільна. Навчально-пізнавальна мотивація розвинена недостатньо. Дуже невпевнений в своїх силах, навіть, зневірений. З дітьми товариський, добре іде на контакт.

Навчання грамоти – Буквар. Данііл читає лише короткі склади, з багатоскладними складами виникають труднощі. Під час читання погано концентрує увагу, проявляє зацікавленість аудіоказками. На поставлені питання відповідає односкладно. Довго збирає думки до купи. Голосні, приголосні, тверді, м'які розрізняє. Придумати заголовок до тексту може. Добирає предмет відповідно займенника. Може визначити місце букви в слові. Вивчити на пам'ять не може.

Навчання грамоти – письмо. Навички письма розвинуті недостатньо. Диктант писати не може. Добре списує друковані і прописні букви. Знаходить на малюнку елементи букви. Під час списування потрібна постійна підтримка.

Правила переносу слів не використовує. Знає всі букви. Питальні, розповідні і окличні речення не розрізняє. За малюнком може придумати декілька речень. Може підібрати відповідності. Утворити слова з поданих букв не може. Звуковий аналіз слова зробити не може. Називає слова на певну букву. Добре співвідносе букву по лабіринту. Замінити одну букву і утворити слово не може.

Математика. Математичні навички розвинуті слабо. Добре рахує до десяти, але в цифрах путається. Розуміє, яку дію треба виконати, але знак ставить не завжди правильно. Знає та розрізняє математичні фігури. Може співвіднести предмети за розміром. Розуміє поняття «більше», «менше» не завжди вірно ставить відповідні знаки. «Сусідів» числа назвати не може. Не викликає проблем завдання з вимірюванням і кресленням відрізка. Розрізняє замкнені і незамкнені лінії. Скласти задачу за малюнком затрудняється. Розрізняє одноцифрові і двоцифрові числа. Виконує прості розрахунки до задач.

Англійська мова. Майже не розуміє. Знає, як привітатися, попрощатися. Повторює слова за вчителем. Власний словниковий запас занадто малий. Речення не складає. Кольори, дні тижня, погоду за вікном не називає.

Я досліджую світ. Встановлює причинно-наслідкові зв'язки природних явищ в різні пори року. Називає різні стани води. Має уявлення про живу і неживу природу. Усвідомлює значенні сонця, повітря, дощу по відношенню до рослин і людей. Розрізняє будівельну, побутову, сільськогосподарську техніку. Володіє знаннями про правила безпеки, правила здорового способу життя. Знає про обов'язки в сім'ї, правила дорожнього руху.

З уроками «Мистецтво» і «Дизайн і технології» хлопчик проблем не має. Рухова активність учня чудова, координація не порушена. Ігрова діяльність сформована відповідно віку. Приймає участь у колективних іграх. Перевагу надає активним іграм. Прагне бути в колективі, але не лідер. Має низьку самооцінку трудових навиків.

У Данііла спостерігається нервозний стан і напруга, які погіршують процес навчання, у присутності батьків. Без них, переважно, спокійний і врівноважений. В сім'ї переважає авторитарний стиль виховання. Можливо, батьки знаходяться

на стадії горя й озлоблення, тому необхідно направити їх на знаходження позитивних рис у дитини та спільними зусиллями спрямувати її на розвиток. Хлопчик потребує корекційної роботи разом з сім'єю. На зауваження вчителя реагує адекватно.

Проаналізувавши інформацію, бачимо, що для засвоєння освітньої програми дитині з ООП необхідний комплексний супровід і спеціальні умови навчання. Без допомоги асистента вчителя і адаптації шкільної програми позитивних змін не буде. Форми і методи навчання треба урізноманітнювати в залежності від особливостей дитини. Проводити колективні вирішення творчих завдань.

2.2. Критерії адаптації навчального матеріалу з урахуванням навчально-пізнавальної діяльності для різних категорій учнів з особливими освітніми потребами

У зв'язку зі збільшенням кількості дітей з ООП, виникає необхідність адаптації навчального матеріалу до можливостей кожної окремої дитини. Навчальна програма має бути адаптована за допомогою традиційних і інноваційних методів, певного комплексу технологій. Треба не забувати, що будь-яка методика має сприяти не тільки оволодінню знань, умінь і навичок, а й успішній соціалізації дітей з ООП у школі.

Адаптація має на увазі зміну подачі матеріалу, не змінюючи при цьому зміст самого матеріалу. Щоб досягти успіху при навчанні дітей з особливостями необхідно враховувати психофізичні можливості особистості.

На даний момент конкретних вимог, щодо проведення уроку в інклюзивному класі не має. Учитель сам планує урок, враховуючи до яких завдань залучатиме учня з ООП, а в яких змінить обсяг чи складність, застосовуючи при цьому засоби корекції, виходячи з особливостей дитини.

Розглянемо як краще адаптувати матеріал під певну особливість дитини.

1) Діти з порушенням опорно-рухового апарату

При навчанні дітей з такою особливістю, зручно застосовувати комунікаційні дошки з буквами, малюнками, символами, магнітні дошки, спеціальні пристрої для письма, перфокарти, додаткове обладнання до комп'ютера. Завдання потрібно адаптувати так, щоб учень виконував мінімальну кількість рухів. Зручно робити їх у вигляді тестів. Так дитина зможе швидше впоратись з завданням. Письмові роботи та їх обсяг потрібно надавати з урахуванням стану розвитку дрібної моторики. Заохочується використання піктограм.

Важливо, щоб дитина з порушенням опорно-рухового апарату змогла вдало побудувати взаємини з однолітками. Тому що, нерозуміння з їх сторони має негативний психологічний вплив для особливої дитини [51]. Для уникнення цього необхідно заохочувати всіх до сюжетно-рольової гри, з елементами навчання, колективної роботи, організовувати позашкільні заходи. Це допоможе активізувати мовлення, згуртує.

На уроках письма або малювання доцільно показати рядок або місце, де саме потрібно починати, робити відстань між частинами завдання. На уроках математики, під час порівняння чисел, знаки «більше», «менше», «дорівнює» можна замінити замальованою клітинкою синього, червоного, зеленого кольору. Визначити, який колір відповідає певному знаку.

Під час читання, та і взагалі, інших предметів хвалити дитину за старанність, за спроби виконати завдання навіть, якщо є помилки. Такі, як неправильний нахил букв, різний їх розмір, недотримання полів. Тому що таким дітям це вдається з особливою важкістю. Тим паче, при порушенні опорно-рухового апарату дуже часто страдає і інтелект, що значно ускладнює освітній процес [52]. Зважаючи на це, важливо максимально розвивати когнітивну сферу, враховуючи ступінь прояву.

Якщо взяти учня з труднощами першого ступеня, то тут прояви незначні, освітніх бар'єрів у навчанні не створюють. Достатньо буде трохи підлаштувати освітній процес – підібрати матеріали, форми роботи з дитиною.

При труднощах другого ступеня прояву виникає бар'єр в успішному опануванні предметів. Для такого учня створюється спеціальна індивідуальна програма розвитку і навчальний план, залучається асистент вчителя і допоміжні засоби навчання.

Враховуючи вік дитини, успішно застосовується цікавий, яскравий дидактичний матеріал.

Потрібно чергувати письмові завдання з усними, активно спрямовувати на дослідження навколишнього світу. Якщо рухливість дитини обмежена слід придумати чим замінити підіймання руки, це може бути якийсь звуковий сигнал або постукування.

Рис. 2.1. Дидактичні матеріали для дітей з порушенням опорно-рухового апарату

Необхідно закріплювати зв'язок між словом, предметом, дією, пояснюючи або демонструючи цей процес. Добре себе зарекомендувала методика навчання Андраша Петьо. Вона передбачає надання словесних ритмічних інструкцій, які надаються під час виконання завдань. Вони сприяють приверненню уваги та мотивації дитини до навчання [53].

Перед наданням нового завдання, його необхідно спочатку описати і заохотити учня до навчання. Контрольні роботи також треба урізноманітнювати,

представляючи їх в виді письмових робіт, тестів, роздаткових матеріалів, завдань на комп'ютері. Зазвичай дітям з порушенням опорно-рухового матеріалу потрібно більше часу на виконання завдань і засвоєння матеріалу. Формуйте увагу, пам'ять, мислення шляхом аналізу, синтезу, прогнозування, порівняння, класифікації, узагальнення.

Вдосконалити навички та здібності дітей можна через ігрову діяльність. Завдяки їй прекрасно розвивається мовлення, координація, міжособистісні зв'язки, повага до інших. До того ж вона знімає напруження, дратівливість. Ігри з соціо-ігрової педагогіки сприяють розвитку пізнавальних психічних процесів. Застосовуючи ігри з невербальним спілкуванням, можна надати можливість дітям з порушенням мовлення проявити ініціативу у спілкуванні. Під час гри виникають дружні стосунки між дітьми. Гра сприяє розвитку і висловлюванню власних думок, а також виникненню інтересу і мотивації до пізнання довкілля.

2) Діти з порушенням мовлення.

До цієї категорії відносяться діти, які мають мовленнєві порушення та порушення звуковимови. Можуть мати як незначні дефекти, заміну звуковимови, так і неможливість розмовляти, розуміти мовлення. Як наслідок, низькі комунікативні здібності. Дуже часто погано сприймають як друкований, так і рукописний текст, мають погану пам'ять. Взагалі у дітей з такими порушеннями важливо сформувати навчально-пізнавальний мотив до засвоєння рідної мови. Тому основним завданням на заняттях є привити любов до неї та пробудити інтерес до навчання. Для цього на уроках необхідно використовувати максимально цікавий і доступний матеріал, яскраві посібники.

Для дітей з порушеннями мовлення використовують спеціальні комп'ютерні програми, які допомагають вивчити професії, будову тіла людини, життя на Землі, явища природи. Приміняють ігри для розвитку логіки, програми для комунікації, логопедичні тренажери для закріплення правильної вимови. Відмінні результати дають програми, які перетворюють друкований текст в аудіо [54].

Для молодших класів на уроках письма для учнів з мовленнєвими

порушеннями треба працювати над складанням словосполучень, речень, коротких текстів, придумувати заголовки для тексту. Це допоможе впорядкувати, коригувати і закріплювати у дитини граматично правильне мовлення. Корисним буде багаторазове повторення слів після правильного їх читання. Це допоможе запам'ятати звуковий склад слова. Добре працює використання карток, за допомогою яких учень відтворюватиме певну послідовність дій і операцій у процесі виконання роботи.

Під час усних відповідей доцільним буде ставити навідні питання, для полегшення комунікації, використовувати картки-схеми для розвитку зв'язного мовлення. Цікавим та корисним для учня буде використання фарб, пластиліну, групових занять та ігор, тренінгів.

Рис. 2.2. Приклади використання різного матеріалу для вивчення літер

3) *Діти з порушенням слуху* різні звуки чують по-різному, відповідно сприймають мовлення вроздріб і як наслідок, мають низькі комунікативні здібності. В залежності від важкості порушень слуху, комунікація може відбуватись через мовлення, мову жестів, читання по губах, мовлення з підказками. При важких порушеннях на уроках має бути присутній сурдоперекладач. Але вчитель має працювати саме з дитиною, дивитись і звертатись до неї, а не до перекладача. Корисним буде опанування звичайними дітьми елементарних визначень жестової мови. Це покращить спілкування і взаємодію між дітьми. Чудовим помічником при проведенні занять є проектор, який виводить на екран текст, що розповідає вчитель. Якщо під час уроку вчитель

демонструє відеороліки, то для учнів з порушенням слуху необхідно включати субтитри. Важливо практикувати відповіді на питання хором, щоб інклюзивна дитина відчувала себе командою з усім класом. Під час виконання завдань, дитині з порушеннями слуху, необхідно постійно задавати уточнюючі запитання (Що саме ти будеш зараз робити? Що саме ти зрозумів з цього тексту?). Всю інформацію, яка представляється в усному вигляді, необхідно закріплювати наочними матеріалами. Це може бути відеоролик, предметні малюнки, картки, рельєфні таблиці.

При навчанні грамоти у дітей з порушенням слуху дуже вдало зарекомендувала себе розрізна абетка. Її можна використовувати для утворення і читання складів, демонстрації вигляду звука і букви. Цікавим є завдання, коли вчитель називає літеру, яка має бути першою, а діти за допомогою окремих букв, складають слово. За допомогою карток можна вистроїти слово з деякими пропущеними буквами, а учні мають вставити ці пропущені букви. Так само і на уроках математики, у дітей з порушенням слуху, важливо активізувати пізнавальну діяльність. Це легко зробити застосувавши дидактичні ігри, цікаві завдання. Їх можна використовувати як в групових заняттях, так і індивідуально [55].

Рис. 2.3. Приклад роздаткового матеріалу для активізації пізнавальної діяльності дітей з порушенням слуху

4) **Діти з порушеннями зору.** При роботі з учнями з порушенням зору, необхідно перш за все визначити, які кольори вони бачать найкраще і відповідно писати на дошці ними. Також при створенні наочних завдань вибирати більший

шрифт ніж звичайно, використовувати чорні зображення на світлому фоні або світло-жовтому, світло-зеленому. Причому заповнені зображення сприймаються краще ніж контурні. Якщо дитина не бачить на дошку, забезпечити безперешкодний доступ до неї в будь-який час. Всю інформацію, яку необхідно писати - обов'язково озвучувати і бажано дублювати роздатковим матеріалом. Слід зазначити, що роздатковий матеріал має бути контрастним, представлений на матовому папері. Краще більшу частину матеріалу подавати в усному вигляді або аудіо і якомога частіше уточнювати чи зрозумілий матеріал.

У дітей з порушенням зору, важливу роль у пізнанні навколишнього середовища відіграє дрібна моторика [56]. Аби принести максимальну користь дітям з порушенням зору, необхідно максимально забезпечити їх мовленнєвий, пізнавальний та емоційний розвиток. Добре унаочнювати викладений матеріал [57]. Наприклад, на уроці «Я досліджую світ» показувати фігурки, макети. Давати учню їх до рук. На практичних заняттях можна допомогти, поклавши свої руки на руки дитини, поки вона не зрозуміє як виконувати завдання. Якщо дитина зовсім сліпа, під час письма використовується шрифт Брайля на спеціальному приладі і грифель.

5) *Діти з гіперактивністю та порушенням уваги.*

Для дітей з такими порушеннями потрібно чітко окреслити правила і кордони. Повторювати їх треба неодноразово, а постійно. Під час уроку має підтримуватись візуальний контакт. Бажано такого учня посадити поряд з собою. Одним з найважливіших методів роботи є розбиття довгого завдання на складові частини. Коротке завдання здається легшим і його простіше виконати - у учня не виникає відчуття нездатності. Дітей з порушенням уваги та гіперактивністю важливо навчити записувати те, що почули, виділяти головне. Підручники і зошити варто давати учням відкритими на потрібній сторінці.

Що стосується небажаної поведінки, то тут краще реагувати не емоційно, а мовчки. Наприклад не робити зауваження, а при спробі дитини встати з-за парти під час уроку – притримати її і посадити на місце, без жодного слова витягти з-під парти. У будь-якому випадку розмовляти стримано, спокійно. Часто такі діти

схоплюються з місця і хаотично ходять по класу. В цьому випадку чудові результати дає використання зовнішніх опор самоконтролю. Ми завчасно кладемо на стіл 3 кульки, бажано яскравого кольору, і домовляємось з дитиною, що вона серед уроку може вставати стільки разів, скільки у неї є кульок. Тобто, під час уроку гіперактивний учень бере кульку, ходить з нею по класу і віддає вчителю. Використана кулька прибирається з очей.

Такі діти стають більш відповідальними, якщо їм довірити якусь роботу в класі, наприклад поливати квіти, витирати дошку, роздавати зошити. Важливо надавати їм можливість виступати перед класом. Це може бути просто пояснення учнем домашнього завдання.

У дітей з гіперактивністю та порушенням уваги необхідно сформувати стійкий пізнавальний інтерес та усвідомлене, позитивне ставлення до процесу навчання. Обов'язково урахувавши при цьому психофізіологічні можливості та творчий потенціал [58]. При організації освітнього процесу необхідно урізноманітнювати навчальні завдання, щоб не було однотипності. Треба будувати урок так, щоб учні намагались зосередити увагу. Так, можна надавати завдання на співвіднесення або сортування. А під час читання робити невеликі паузи і пропонувати учню уявляти зміст тексту. Можна показати картинки, а дитина має знайти ту частину тексту, в якій відображається та чи інша картинка.

В ході уроку необхідно постійно цим дітям задавати питання, залучати їх до виконання завдань. Під час написання твору запропонуємо дитині діяти за такою схемою: спочатку розказати, що саме хоче написати, посередені листа написати головну тему, навколо у кружечках представити пов'язані поняття, з'єднати у тій послідовності, в якій буде писати[59]. Нижче наведемо приклад виконання підготовки до написання твору на тему «Зима». Якщо дитині буде легше, можна скласти такий план за допомогою малюнків (рис. 2.4).

На уроках математики для вирішення завдань успішно використовуються наочні матеріали: кубики, палички, доміно. При вирішенні задач, умову бажано переводити на реальне життя. Наприклад, купувати морозиво, віддавати цукерки, отримувати нагороди. Гіперактивних дітей слід вчити проміжні дії також

фіксувати записом. Можна для навчання використовувати дидактичні ігри, але не перенавантажувати ними учня.

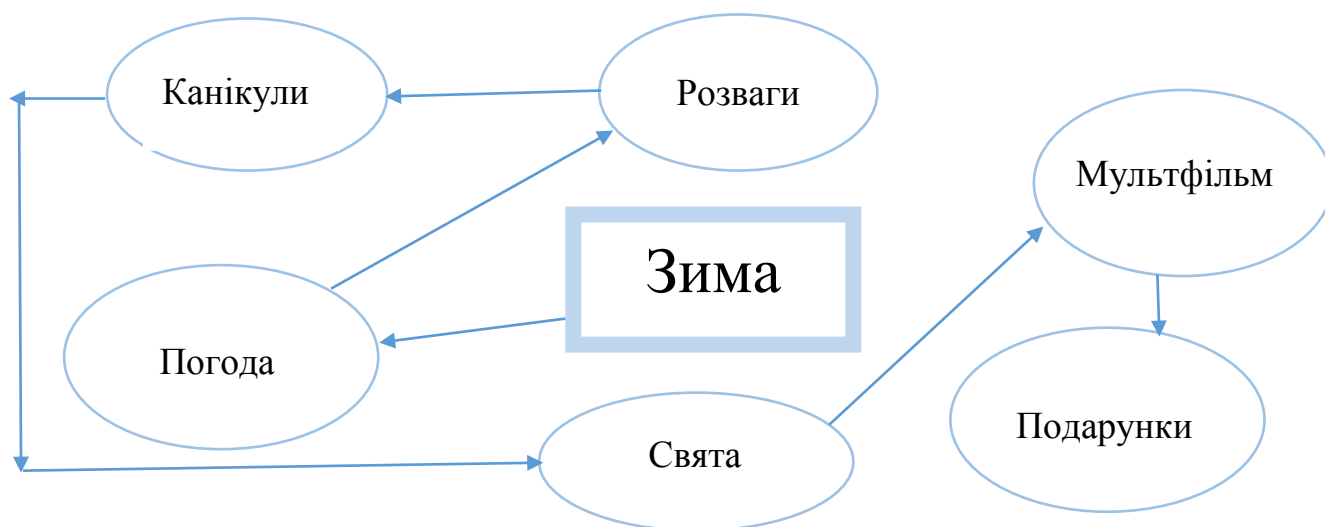

Рис. 2.4. Приклад організації роботи учня з гіперактивністю та порушенням уваги

Варто дозволити дитині тримати в руках іграшку-антистрес, еспандер. Доведено, що такі натискання сприяють поліпшенню енергетичного тону в головному мозку [60]. Діти з цією особливістю не здатні зосереджуватись протягом всього уроку, тому важливо проводити короточасні розминки, руханки. Використання комп'ютерних технологій добре себе зарекомендувало. Учні під час роботи з комп'ютером стають більш зосередженими і добре працюють впродовж всього уроку.

6) Діти з затримкою психічного розвитку (ЗПР) мають низький рівень уваги, логіки, орієнтування в просторі. Значні проблеми виникають в математиці, особливо при вирішенні задач.

Всю увагу під час процесу навчання потрібно зосередити на сильних сторонах дитини. Необхідно розвивати віру у власні сили, формувати вміння здобувати знання і використовувати їх на практиці. Потрібно якомога більш промовляти всі процеси. Матеріал слід подавати невеликими частинами, використовуючи і змінюючи підхід. Навчальний процес для цих дітей організовується за допомогою різних технологій, при чому перехід від одного

виду діяльності до іншого має бути плавним.

При складанні та відгадуванні загадок, вивчення віршів, розвитку мовлення слід застосовувати на уроках мнемотаблиці.

Рис.

2.5. Приклади мнемотаблиць, які можна використовувати на уроках для дітей з затримкою психічного розвитку

Звичайно, що спочатку потрібно навчити дітей працювати з такими таблицями, розвинути в них вміння співвідносити малюнки з реальними предметами.

Поступово розвивається образне мислення і діти з часом запам'ятовують більші за обсягом тексти. Цей метод спрощує процес навчання та викликає зацікавленість у учнів. Тому їх потрібно привчити, коли вчать щось – будувати алгоритми, малювати малюнки, схеми, графіки. Наочні схеми також допоможуть у правильному виконанні завдань і задач. Це значно полегшить процес [61].

Навчаючи дітей з ЗПР, треба мимовільну увагу перетворити на довільну. Це поступово приведе до самостійного виконання завдань. Вся робота має бути основана на яскравій наочності, а саме, використанні наочних матеріалів. Чудовим рішенням буде застосування інтерактивних методів навчання – дидактичні ігри в парах, або в малих групах.

Далі розглянемо критерії адаптації навчального матеріалу з урахуванням навчально-пізнавальної діяльності для конкретної дитини – Данііл учень першого класу з затримкою психічного розвитку.

Таблиця 2.1

Наявні та виявлені в процесі навчання знання та уміння

Існуючий рівень знань і умінь	Освітні труднощі, виявлені в процесі навчання
Знає всі букви, читає короткі склади, визначає місце букви в слові, може придумати заголовок до тексту, може сказати правильно чи ні побудоване речення за сенсом, голосні і приголосні розрізняє, може відповісти на питання по тексту. Спроможний вислухати завдання. Розрізняє фігури, може визначити де більше або менше предметів, показує «сусідів» числа, вимірює і кресле відрізок правильно. Добре розвинене зорове сприйняття, прагне отримати нагороду за виконання завдання, має зацікавленість до деяких завдань.	Звукову схему до слова підібрати не може, має труднощі у визначенні речення за метою висловлювання, скласти слово з поданих букв не може, неуважний, коли вчитель читає текст, розгадати ребус затрудняється. Наступне і попереднє число без лінійки не називає, склад числа визначає не вірно, назви чисел при додаванні/відніманні не знає. Має порушення складової структури слова, відсутнє чітке написання цифр, відсутній фонетичний принцип написання слів. Потребує додаткової мотивації до навчання. Наявні труднощі у зосередженні та самоконтролі, без сторонньої допомоги не розуміє суть завдань.

Проведене нами дослідження показало необхідність адаптації навчального матеріалу, з урахуванням навчально-пізнавальної діяльності кожної особистості. Розглянемо, яку саме адаптацію матеріалу необхідно провести для учня першого класу Данііла з затримкою психічного розвитку.

В першу чергу, бачимо, що йому необхідна допомога асистента вчителя, який буде допомагати у зосередженні на завданні, розумінні виконання завдань. Більшу частину завдань будемо розбивати на частини. Коли пишемо сторінку

письма, спонукаємо дитину написати спочатку перший рядок з буквою. Потім пропонуємо спробувати написати і порахувати, яка кількість складів вміститься в рядок. В наступних двох рядках в нас вміщається лише по одному слову, тому це не складе труднощів. І звертаємо увагу дитини, що залишилось дописати лише два рядки з реченням. Так учню буде легше виконати завдання.

На уроках математики слід застосувати методику Нумікон.

Рис. 2.6. Роздатковий матеріал методика Нумікон

Так Даніілу буде легше виконувати математичні дії. Він наочно зможе побачити зв'язок між кількістю чисел. Така методика посприяє запам'ятовуванню назви числа і його відповідності, допоможе навчитися визначати склад числа. Що стосується розтановки знаків більше/менше, тут можемо придумати цікаву асоціацію. Так, як наш учень розуміє, яке число більше чи менше, лиш не може правильно поставити знак. Наприклад, історію про дуже голодного крокодила, який розкриває пащу в сторону більшого числа. Нові цікаві завдання викликають інтерес і пізнавальну мотивацію.

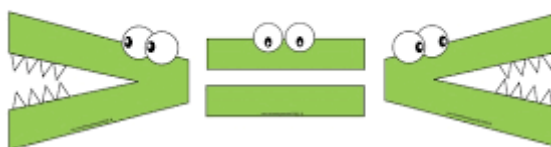

Рис. 2.7. Приклад пояснення знаків більше/менше між числами

Будуть цікавими і посприяють навчальній діяльності дидактичні картки з яскравими малюнками і завданнями.

Рис. 2.8. Приклад дидактичних матеріалів

Взагалі у даного учня наочно-образне мислення, тому під час розв'язування задач йому потрібно представляти реальні предмети або їх зображення, моделювати життєві ситуації. Максимально корисним буде дидактичний матеріал для розвитку логічного мислення та інтелектуальної діяльності.

На виконання завдань дитині з особливістю розвитку виділяємо більше часу. Паралельно розвиваємо слухову і зорову пам'ять. Для творчого розвитку використовуємо нестандартні логічні задачі.

Рис. 2.9. Приклад можливих логічних задач

Під час вирішення логічних задач, дитина аналізує, порівнює, мислить і робить висновки, встановлює причинно-наслідкові зв'язки, активізує розумову діяльність. Для пояснення деяких правил хлопчику доцільно показати відео. Наприклад, цікавий матеріал, де роз'яснюються типи речень за метою висловлювання.

Щоб Данііл легше пройшов адаптацію з однокласниками, варто використовувати групові завдання. Тоді хлопчик не буде відчувати себе іншим, а знаходячись в доброзичливій атмосфері і освітній процес відбуватиметься значно

легше. Так всім учням роздається окрема розрізана деталь картинки і пропонується зібрати мозайку в спільний малюнок, всі частини клеються на один аркуш.

На уроці «Я досліджую світ» застосуємо інтерактивні вправи «Пори року», «Дорога до школи», «Жива природа». Також комп'ютерні технології будемо використовувати для корекції мовлення.

Рекомендується проведення корекційних занять розвитку з психологом, розвитку мовлення з дефектологом.

2.3. Перевірка ефективності розробленої методики адаптації учнів з особливими освітніми потребами

Дослідження ефективності розробленої методики адаптації дітей з ООП проводились в Височанському ліцеї №1. У дослідженні брав участь учень першого класу протягом семи місяців. Для перевірки ефективності розробленої методики використовувались такі методи: спостереження, діагностика.

Перевіряючи ефективність розробленої програми, оцінюємо рівень досягнень учня з затримкою психічного розвитку в опануванні предметом порівняно з вимогами діючих програм. Проводимо оцінку таких компонентів: змістовий, операційний, мотиваційний.

1) Змістовий компонент включає такі показники знань: наскільки засвоєні знання застосовуються в нетипових ситуаціях; усвідомленість отриманої інформації; повнота засвоєння; основні поняття, відтворення їх змісту, наведення прикладів; обмеженість знань; узагальненість.

2) Операційний компонент – самостійні уміння:

а) сформованість:

- повне копіювання діяльності;
- самостійне виконання за зразком;
- самостійне виконання за аналогією;
- застосування вивченого в новій ситуації.

б) самостійна діяльність під час виконання завдань:

- потребує постійної допомоги;
- виконує зі значною допомогою;
- виконує з незначною допомогою;
- виконує без допомоги.

3) Мотиваційний компонент – визначаються такі показники:

- зацікавленість в кінцевому результаті діяльності;
- зацікавленість в опануванні способом діяльності.

На основі проведеної оцінки зазначених вище компонентів, визначаємо рівень навчальних досягнень учня – початковий: має обмеженість знань, лише елементарні уявлення, відтворити може окремі елементи, постійно потребує сторонньої допомоги, недостатньо зацікавлений у виконанні завдань.

Спостереження за соціально-емоційним розвитком здійснюємо за такими показниками:

1. повага до інших у шкільному середовищі;
2. самоконтроль (намагається привернути увагу за допомогою відповідної поведінки, спілкування з однолітками на перерві, зміна поведінки після критики; відповідальність за власні дії; самостійність самообслуговування);
3. демонстрація здорової я-концепції (зацікавленість та інтерес до освітнього процесу, радість за власні досягнення, реакція на похвалу або підтримку, командна робота, співпраця з іншими учнями класу);
4. продуктивні навички у роботі (ступінь залучення до навчальних завдань, використання підказок і самостійна робота, виконання завдань за певний час, наскільки легко змінює один вид діяльності на інший);
5. організаційні здібності (організація робочого місця, може відкрити сторінку на потрібному місці, вміє розділяти завдання на етапи і виконувати частинами).

Спостереження за когнітивним розвитком проводимо за такими показниками:

- 1) Вирішення виникаючих питань та встановлення взаємозв'язків (задає

питання для уточнення, приймає рішення з урахуванням отриманих раніше знань, встановлює логічні взаємозв'язки, може планувати, класифікує за ознаками);

2) Знання чисел і нумерації (рахує до десяти, знає наступне і попереднє, розуміє поняття числа і цифри, порівнює предмети за кількістю, знає пори року, місяці, дні тижня);

3) Здійснює математичні операції (визначає фігури, додає/віднімає в межах десяти, складає умову задачі, ставе знаки більше/менше);

4) здійснення операцій вимірювання (вміє виміряти довжину і відтворити; розрізняє пряму, замкнену, криву; знає поняття літр, кілограм; визначає час за годинником).

Загальний стан розвитку мовлення спостерігається за такими складниками, як усне мовлення, читання, письмо.

Показники, за якими проводиться спостереження за сформованістю усного мовлення:

- застосування усних комунікативних навичок (послідовно переказує інформацію, розповідає зі свого досвіду, прагне до комунікації, задає доречні питання і надає правильні смислові відповіді);
- володіння усним мовленням (граматично будує розповідь, має довільний словниковий запас, зв'язне мовлення, складає описові розповіді);
- сформованість слухацьких навичок (розуміє надані інструкції, може зосередити увагу на конкретному питанні, уважно слухає доповідача).

Спостереження за читанням здійснюється за такими показниками:

- 1) має інтерес до читання, читає самостійно;
- 2) збільшує словниковий запас, читає по складам великі слова, виправляє смислові помилки в тексті, намагається знайти відповіді на питання в тексті;
- 3) Розуміє прочитане, може придумати заголовок, складає розповідь за малюнком, придумує продовження до тексту;
- 4) Читає вголос, враховуючи розділові знаки.

Показники, за якими відбувається спостереження за письмом:

- сформованість навичок письма (правильно тримає ручку, акуратно

пише);

- перевірка та редагування (Пише великі та малі букви, уміє переписувати прописними з печатних речень, акуратно закреслює і виправляє).

У даній роботі застосовувався найпоширеніший серед вчителів і асистентів вчителів метод оцінювання – екологічне оцінювання. Було проведено пряме спостереження за дитиною у різних середовищах, виявлено як різні умови та оточення впливають на здатність учня до навчання та його досягнень у школі. Визначено, що проблем під час спілкування з ровесниками у нього не виникає. Взаємодія з ровесниками, вчителем, асистентом вчителя гарна.

Данііл при засвоєнні знань потребує багаторазового повторення. Сприймання та засвоєння знань найкраще відбувається на унаочнюючих прикладах, картках.

Наприклад, при вирішенні такої задачі з підручника виникло нерозуміння.

У хлопчиків є 3 перегонові машинки, а на стоянці → на 5 машинок більше. Скільки машинок на стоянці?

Рис. 2.10. Приклад задачі, що викликає труднощі

Хоча представлений малюнок, ілюструє задачу і, здавалось би, не має викликати труднощів. Але дитині з ООП потрібно інше унаочнення, яке стосується саме питань задачі. Тому ми провели адаптацію матеріалу і представили дану задачу таким чином.

Рис. 2.11. Адаптований матеріал

Це значно спростило вирішення задачі і Данііл зміг її вирішити без проблем.

Набуті знання та уміння бачимо в процесі виконання різних завдань. Зазначимо, що продемонструвати їх самостійно дитина на фоні всього класу не може. Тому потрібно заохочувати до відповіді, частіше запитувати саме його.

Виявлено відмінності в поведінці в різних умовах. Найкраще засвоює навчальний матеріал та демонструє результати при виконанні завдань на одинці з асистентом вчителя, тому що так може найкраще зосередитись. При чому, гірше засвоює і відтворює матеріал в присутності своїх батьків.

Також було проведене оцінювання на основі навчальної програми. Враховуємо, що на виконання завдання потрібно більше часу, при цьому результат оцінювання залежав від кількості правильних відповідей, а не від швидкості виконання. Відповідно до потреб дитини розроблено зручнішу форму роботи – закрите тестування. Питання для перевірки склалися так, щоб можна було максимально перевірити рівень засвоєних знань. Використовувались вже знайомі хлопчику малюнки і раніше використовувані матеріали.

В результаті проведеного тестування бачимо, що адаптація навчального матеріалу позитивно впливає на розвиток і засвоєння дитиною матеріалу. Якщо на початку навчального процесу хлопчик майже не виконував елементарні завдання, то тепер рівень його можливостей зріс.

Для моніторингу отриманих знань використовуємо метод Л.В. Кабан [62].

Таблиця 2.2

Сигнали на розуміння учнем матеріалу

	Все зрозуміло
	Щось зрозумів, але не дуже
	Нічого не зрозуміло

Після викладення основної інформації, надавали учню можливість, за допомогою спеціальних блоків відповідного кольору, оцінити на скільки зрозумілим виявився урок. При цьому обов'язково задавали уточнюючі питання: Що саме запам'ятав і зрозумів? Що саме не зрозуміло?

Нижче представимо діаграму, за якою бачимо, як часто учень вибирав зелений колір до і після проведення адаптації навчального матеріалу.

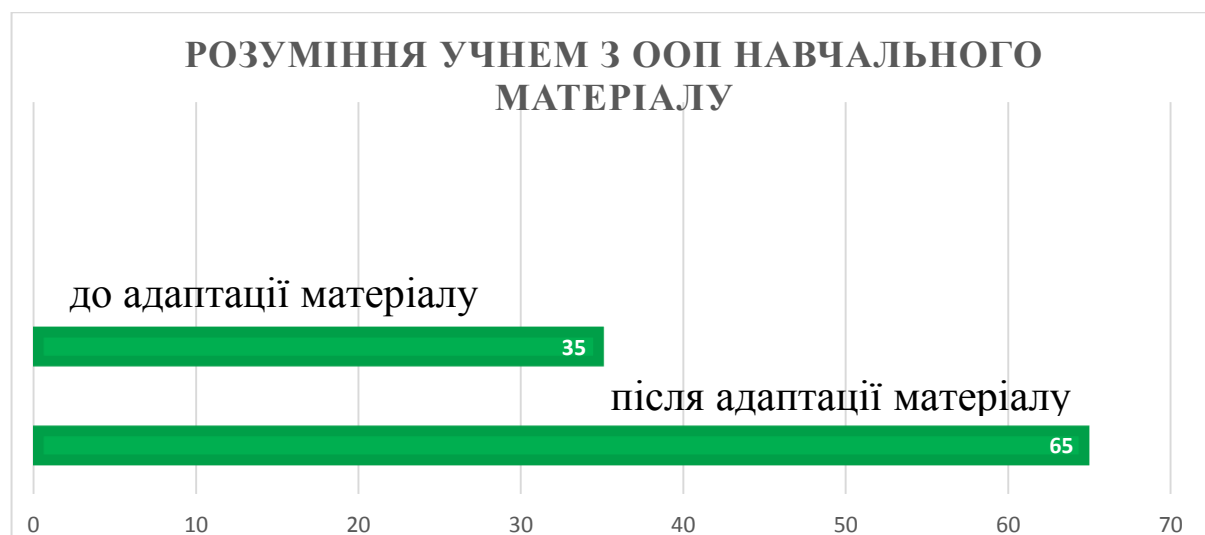

Рис. 2.12. Динаміка засвоєння знань до і після адаптації навчального матеріалу

Зазвичай, ООП дітей стоять на заваді позитивній динаміці пізнавальних процесів. Тому ми проводили адаптацію, намагаючись підвищити рівень пізнавальної діяльності дитини та стимулювати навчальну діяльність.

Щоб досягти результатів в навчанні дітей з ООП, ми застосовуємо різні технології, адаптуючи матеріал, зважаючи на особливості дитини, визначаємо основні корекційні цілі. Адаптуємо навчальну програму таким чином, щоб учень з ООП набув такого ж обсягу знань, що і його однокласники. Ефективність засвоєння матеріалу залежить від правильного врахування особливостей навчально-пізнавальної діяльності. Для цього в даній роботі було виявлено труднощі, які виникли у хлопчика під час навчання, визначено результати, яких маємо досягти, проведено адаптацію навчального матеріалу. Після цих кроків можемо поглянути на досягнуті результати.

Таблиця 2.3

Результати проведеної роботи

Труднощі, які виникають під час освітнього процесу	Очікувані результати	Адаптація матеріалу	Досягнуті результати
Запам'ятовування	Зможе запам'ятовувати; концентрувати увагу; показувати зайве	«Естафета слів», «Каскад цифр», «Що зникло», робота з фігурами, вивчення емоцій з лего-героями, картки «Розподіл за категоріями», збір пазлів, унаочнення правил «Послідовність дій»	Покращено концентрацію уваги, пам'ять
Логічне мислення	Виділятиме особливості предмета; розвинеться логічне мислення; навчиться порівнювати та аналізувати	«Добери по сезону з героями лего», Картки «Розподіл за категоріями», гра «Хлоп-топ» (буває-небуває)	Може порівняти, розмірковувати, відповідно співвіднести
	Рахуватиме, складатиме за	Методика Нумікон,	

Математичні дії	малюнком задачі, Порівнюватиме числа, знатиме склад числа	рахункові палички, унаочнення завдань, пов'язання задач з життям дитини, представлення задач з малюнками тварин, дидактична гра «Поїзд», «Зачаровані слова», «Будуємо паркан»	Покращився рахунок, розв'язування задач, порівняння чисел; називає «сусідів» числа
Мовленнєва сфера	Мовленнєва активність, розрізнятиме голосні- приголосні, визначатиме наголошений склад, складатиме речення за малюнком.	Дидактична гра «Фразовий конструктор», яскраві картки, схематичне зображення, мнемотехніка, пісеньки звукові, музично-ритмічні вправи	Зіставляє речення за допомогою карток-картинок, розрізняє голосні- приголосні
Емоційно-вольова сфера	Сформовано позитивну самооцінку, самовпевненість	Розбиття завдань на частини, дидактичні ігри, створення ситуацій успіху	З'явилась віра у власні сили

Бачимо, що правильно організована навчальна діяльність у комплексі з адаптацією навчального матеріалу дає непогані результати. Дитина усвідомлює отриману інформацію і може успішно оперувати нею. Таким чином можна допомогти учню з ООП засвоїти матеріал разом з його однолітками.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було проведено аналіз навчального матеріалу початкової школи і визначено матеріал, який викликає труднощі у дітей з ООП. Визначено, що всі категорії інклюзивних дітей можуть освоїти індивідуальну освітню програму, проте, мають певні труднощі і їм необхідна допомога для засвоєння матеріалу з урахуванням індивідуальних особливостей кожного.

Було розроблено рекомендації і запропоновано гнучкий матеріал, який орієнтується на зону найближчого розвитку, передбачає розвиток власної мотивації, пізнавальної діяльності, соціальної адаптації. Доведено, що потрібно коригувати програми, методи та способи навчання, розробляти дидактично-методичне забезпечення й організовувати відповідні заходи, для успішної адаптації дітей з ООП.

Важливим етапом перевірки ефективності адаптації навчального матеріалу є оцінка динаміки розвитку дитини з ООП. Тому додатково було проведено перевірку ефективності розробленої методики адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

ВИСНОВКИ

У наш час в суспільстві виникають проблеми через упереджене ставлення до осіб, які чимось відрізняються від всіх інших – зовнішній вигляд, громадянство, інвалідність. В результаті виникає соціальна ізоляція цих людей, яка негативно впливає на самооцінку, впевненість, життєвий шлях. Тому і виникла така система освітніх послуг, як інклюзивна освіта, яка має забезпечити якісну освіту для дітей з особливими потребами і включення їх в суспільство.

Проведене дослідження показало, що інклюзивне навчання вимагає особливої підготовки всього колективу, який буде задіяний до роботи з дитиною з ООП. А як результат – кожна дитина отримає право на освіту, не зважаючи на будь-які особливості. А в подальшому, взагалі, підвищиться соціальний рівень країни.

Детально розглянувши усі аспекти досліджуваної проблеми, можемо зробити висновок, що для успішного навчання дітей з ООП нам потрібно вирішити проблему адаптації навчального матеріалу в початковій школі. Саме адаптація матеріалу забезпечує продуктивну участь учня у навчальному процесі. Завдяки адаптації матеріалу підвищується успішність навчання не лише особливих учнів, а й всього класу. Можемо сказати, що адаптація – це зміна подачі матеріалу для кращого засвоєння. Проводити її маємо так, щоб всебічно розвивались таланти, здібності та навички дітей з ООП, з урахуванням їх психофізіологічних особливостей і потреб.

Дослідивши навчальний матеріал, можемо зробити висновки, що для нашої дитини з особливостями затримки психічного розвитку досить багато завдань викликає труднощі, серед них вирішення прикладів, задач з математики; побудова речень, усвідомлення матеріалу з навчання грамоти, а саме письма; проблеми з читанням, запам'ятовуванням.

Так, як навчальна діяльність вимагає активності психічних і психофізіологічних зусиль дитини, ми звернули увагу на особливості навчально-пізнавальної діяльності саме цього учня. Бо в результаті досліджень виявили, що адаптація матеріалу має відбуватись не загалом для особливої дитини, а для

конкретного учня з його конкретними особливостями. Тому, що процес формування знань, умінь та навичок у дітей можливий тільки за умови особистої активності учнів, їх власної мотивації. А кожна особливість має свій вплив на розуміння і засвоєння матеріалу. Таким чином визначили, які саме труднощі в засвоєнні матеріалу виникають у певних категорій дітей.

Що до нашого експерименту, то на початку роботи проаналізовано матеріал, який викликає непорозуміння у досліджуваного. Виявлено, що учень розуміє лише 35% наданого матеріалу. Проведено обґрунтування психолого-педагогічних умов адаптації навчального матеріалу з урахуванням особливостей навчально пізнавальної діяльності дитини з затримкою психічного розвитку. Проведення уроків з використанням унаочнюючого матеріалу, новітні методики, дидактичні ігри, схеми, картки-підказки – все це вплинуло на розумову діяльність, мотивацію, активність дитини. Уроки проводились не лише у вигляді викладу матеріалу, а й використовувались завдання, що активують засвоєння і використання інформації на практиці. Взагалі, за допомогою моделювання життєвих ситуацій, використання наочного матеріалу, пов'язання задач з інтересами дитини долались бар'єри у запам'ятовуванні, логічних висновках.

В результаті бачимо ефективність проведеної роботи – засвоєння зросло до 75%, що є гарним результатом за такий період.

Бачимо, що дитина з ООП краще засвоює навчальну програму при поділі основної частини уроку на маленькі завдання, які представлені різними способами: відео, картки, малюнки, дидактичні матеріали. Значну роль відіграли рольові ігри, виконання завдань групами, спільно з однокласниками. Взагалі, взаємодія один з одним, робота в парах або малих групах має позитивні результати. При підготовці уроків, добірці методів і засобів навчання, враховувався рівень знань хлопчика, сформованості сприйняття, мислення, пам'яті, відтворення. При викладанні такі складові, як зміст, методика викладання, форма роботи адаптується з урахуванням індивідуальних потреб учня.

Здійснивши експериментальне дослідження, ми, в цілому, можемо зробити такі висновки:

1) Провівши аналіз наукових джерел, бачимо наскільки розвинено інклюзивне навчання в інших країнах, орієнтуючись на їх досвід можемо вдосконалювати свою систему освіти для дітей з ООП;

2) Проаналізувавши різні особливості дітей, бачимо, що не завжди легко з ними працювати і адаптувати матеріал під певні потреби. Але спостерігаючи за динамікою розвитку особливих учнів, виникає бажання працювати далі, вдосконалювати систему здобуття знань учнів з ООП, розвиватись вчителю особисто в цій галузі;

3) Саме в молодших класах закладається основа знань, яка забезпечить подальше навчання дітей, тому опанування базових знань дітей з особливими освітніми потребами в молодших класах, відіграє значну роль в їх подальшому житті;

4) Адаптація навчального матеріалу є необхідною для дітей з ООП. Дидактичні ігри, цікаві завдання, мнемосхеми, рахункові палички, картинки, яскравий дидактичний матеріал, моделювання ситуацій успіху, заохочення – все це активізує увагу дітей та інтерес до навчання, розвиває пізнавальні здібності, тренує використання набутих знань та навичок. Доступні для їх розуміння предмети служать наочним матеріалом та забезпечують розуміння навчальних завдань.

5) Правильно спрямований і адаптований освітній процес, індивідуальний підхід, організація роботи - забезпечать навчання і розвиток дітей з психофізичними особливостями в інклюзивному класі. Завдяки злагодженій роботі на протязі певного часу можна подолати недоліки розвитку учня або ж максимально їх зменшити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барна І.С. Записник сучасного вчителя. Робота з гіперактивними дітьми.
2. Васильєва Г. Організаційно-педагогічні умови формування методичної компетентності учителів інклюзивної форми навчання. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2021. № 2 (106). С. 193–210.
3. Вовчок Н. І., Кляп М. І. Раннє втручання як ефективна модель корекції розвитку дітей з розладами спектру аутизму. Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації. 2019. – С. 26-30.
4. Гаяш О.В. Поради вчителям щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2014. – 108 с.
5. Гладких Н.В. Актуальні проблеми навчання та виховання дітей з комплексними порушеннями розвитку в Україні // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць. – К: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 52–57.
6. Грамчук О. (2019). Інклюзивна освіта: як це працює за кордоном і в Україні.
7. Давиденко Г. В. Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського союзу, Київ, 2015р.
8. Давиденко Г.В. Інклюзивна освіта: досвід і перспективи: монографія. Вінниця, 2016. – 242 с.
9. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за ред В.І. Бондаря, В.М. Синьова; [упоряд. В.М. Тімашова]. – Київ: «М.П. Леся», 2011. – 528 с.
10. Дуброва В. Допоможемо батькам – допоможемо дітям. Палітра педагога, 1998. № 1.
11. Дятлова С.І. Наочні засоби для уроків математики // Початкова школа. -1990. - №5. – С. 45-47.

12. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; Головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
13. Зведена таблиця «Відомості про заклади спеціальної освіти на початок 2018/2019 навчального року. Інформація Міністерства освіти і науки України.
14. Ільяна В. Труднощі опанування навички читання: вправи для виявлення і подолання / Е. Данілавичюте, В. Ільяна, А. Мартинюк, О. Івашко, О. Албул // Методичні рекомендації з виправлення недоліків читання. 2016.
15. Інклюзія для всіх: освітня політика та практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/prezentacii/mon2019-01-25inkluzivne.pdf>.
16. Кабан Л.В. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів у Новій українській школі//Народна освіта. – 2017. – Вип. 1. – С. 88-95.
17. Кладова И. С. Проблема одаренности детей с ограниченными возможностями здоровья, 2018. № 9.
18. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук // – К. : Наук. світ, 2010. – С. 44–63.
19. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання: наук.- метод. посіб. / А.А. Колупаєва, Л.О. Савчук., – видання доповнене та перероблене, – К.: Видавнича група «АТОПОЛ», – 2011. – 273 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
20. Колупаєва А. А. Організаційно -педагогічні умови діяльності асистента вчителя в інклюзивному закладі\ А.А. Колупаєва, Л.В. Коваль, Н. М. Компанець та ін.- К.:ТОВ «Атопол», 2014. – 285 с.
21. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: [монографія] / А.А. Колупаєва, О.М. Таранченко – К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016.
22. Колупаєва, А., Савчук, Л. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Київ: Видавнича група «АТОПОЛ» 2011. – 78 с.
23. Лист «Щодо посадових обов’язків асистента вчителя» від 25.09.2012

р. №1\9-675. -К.: МОіН, молоді та спорту України.

24. Моляко В. О. Дослідження психологічної готовності учнів до праці. Психологія : респ. наук.-метод. зб. УРСР. Київ : Рад. шк., 1985. Вип. 24. – С. 26-33.

25. Нагорна О.В. Формування нової системи освіти для дітей з особливими освітніми потребами в закладах з інклюзивною формою навчання. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 180 с. 194-198.

26. Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.03.2018 №271, «Про затвердження Примірного переліку корекційних засобів навчання та реабілітаційного обладнання для спеціальних закладів освіти»

27. Обдарована дитина у просторі виховних інновацій: матеріали науковопрактичного онлайн-вебінару. (16 грудня 2020 р.) / – Івано-Франківськ: ПНУ, 2021.

28. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

29. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII // Урядовий кур'єр від 04.10.2017. - №186.

30. Проскуріна О., Кравченко А. Рівні ЗНМ та їх загальна характеристика. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації. 2018. С. 104–108.

31. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчальнометодичний посібник у 9 книгах / За заг. ред. Колупаєвої А.А. – Київ, 2010. – 363 с.

32. Резнікова О.А. Адаптованість особистості в контексті різних методологічних підходів до проблеми адаптації. Психологічні перспективи : зб. наук. праць. Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2011. – С. 220–232

33. Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#Text>

34. Синьов В. М., Шеремет М. К., Руденко Л. М., Шульженко Д. І. Освітньо-психологічна інтеграція школярів із психофізичними порушеннями в сучасних умовах України. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні

науки) : зб. наук. пр. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. Вип. 7. С. 233–241.

35. Софій Н.З., Найда Ю.М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління : [навч.-метод. посіб.] / [А.А. Колупаєва, Ю.М. Найда, Н.З. Софій та ін.] ; за заг. ред. Л.І. Даниленко. – К., 2007. – 128 с.

36. Спільне викладання в інклюзивному класі : метод. матеріали / укладач Н. З. Софій. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. – С. 25-28.

37. Стецюк І. Метод наочного моделювання в роботі з дітьми із ЗНМ. 221 Логопед. 2012. № 3. С. 13-23

38. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник \ Данілавичюте Є.А., Литовченко С.В., за ред. А.А.Колупаєвої .- К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 335 с.

39. Тарасенко Н.В. Соціально-педагогічний підхід до формування дитячого колективу в умовах інклюзивного закладу. Дитина з особливими потребами.2016. №5 с.8-11, 12-15.

40. Тетяна Костенко. Навчання дітей із порушеннями зору : навчально-методичний посібник / Т. М. Костенко, І. М. Гудим. — Харків : Вид-во «Ранок», 2019. – 184с.

41. Ферт О. Гіперактивна дитина в школі. Стратегії корекції поведінки та академічної успішності : метод. рекомендації. / О. Ферт. – Львів, 2012. – 27 с.

42. Чеботарьова О., Гладченко І. Учні початкових класів із порушеннями інтелектуального розвитку: навчання та розвиток//Навчально-методичний посібник. Видавництво «Ранок». Харків 2020, – С.7-10.

43. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки: підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 2016.

44. Яковлева С.Д. Поняття оптимізації навчальної діяльності дітей з вадами розвитку / С.Д. Яковлева // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. пр. –142 с.

45. Bunch G. Un análisis del movimiento de la Educación Inclusiva en Canadá.

Cómo trabajar. Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado, 2015. № 18 (1). P. 1-15.

46. Department of Education, 2019.

47. Haché-Mallet D. The journey to inclusive schooling. Inclusive Education. Canada, 2020. P. 23-25.

48. Hari, M., Akos, K. (1971): Konduktiv pedagogia. Budapest (Übersetzung), (1990): Conductive Education. London, New York. 190-192

49. Kirsti Lonka. Phenomenal Learning from Finland, 2018 .

50. Lepofsky M.D. A report card on the Charter's Guarantee of Equality to Persons with Disabilities After 10 Year – What Progress? What prospects? – National Journal of Constitutional Law. – 1997. – № 7. – P. 263-241.

51. Muller W., Karle W. Social Selection in Educational Systems in Europe // European Sociological Review. – 1993. – Vol.9. – P. 1-23.

52. Pudar G. Youth policy in Belgium [Electronic resource] / G. Pudar, L. Suurpää, H. Williamson et al. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2013.